

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

SZABÓ MÁTÉ

Erőszakos kirekesztés avagy multikulturális tolerancia?

*A szkinhedek idegenellenes erőszaka
és a jogvédők mobilizációi Magyarországon
a rendszerváltás után**

Ebben a tanulmányban a magyarországi szkinhedek és az „ember”-jogvédők mobilizációjának egymásra ható dinamikáját szeretném bemutatni a szkinhed szubkultúra és a Martin Luther King Egyesület mobilizációinak azonos szempontú elemzésével. Magyarországon sokféle iniciativa és mozgalom tartozik mind a szélsőjobboldali rasszista, mind pedig a polgárjogi mozgalmak „családjaiba”, itt azonban egy-egy viszonylag körülhatárolható csoportosulás tevékenységével foglalkozunk, remélhetőleg érzékeltetve mindkét mozgalmi család jellegét. Így többé-kevésbé térben és időben körülhatárolható jelenségek egymásra hatását vizsgáljuk olyan értelmezési keretben, amely remélhetőleg továbblépési lehetőséget nyújt a magyarországi szélsőjobboldali mozgalmaknak és a jogvédők mobilizációjának elemzéséhez egyaránt.

* A tanulmány elkészítését támogatták: a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Közalapítvány, a Rendészeti Kutatóintézet, valamint az Open Society Foundation Constitutional and Legislative Policy Institute (Budapest), az Österreichische Ost- und Südost-Institute (Bécs) és a Peace Institute (Szlovénia, Ljubljana). A német és a külföldi szakirodalom feldolgozását és a német kutatókkal folytatott konzultációkat a Magyar Állami Eötvös Alapítványnak a Humboldt Egyetem (Berlin) Politikatudományi Intézetéhez adott ösztöndíja tette lehetővé.

1. ELMÉLETI KERETEK

Idegenellenes erőszak – tömegcselekvés avagy társadalmi mozgalom?

Kezdjük rövid kitekintéssel a társadalmi mozgalom általunk elfogadott koncepciójára, mivel élénk viták folynak a német szakirodalomban (Bergmann–Erb 1994a; 1994b; Kowalsky 1994; Butterwege 1993) arról, hogy mennyiben tekinthető a kilencvenes évek Európájában elterjedt idegenellenes erőszakhullám társadalmi mozgalomnak, avagy szituatív tömegcselekvésként értelmezendő. (A nyugat-európai és a magyarországi idegenellenes erőszak mértékéről és időbeli megoszlásáról lásd 1. táblázat és 1. ábra, illetve 2. táblázat és 2. ábra.)

A társadalmi mozgalom, a tömeg és a szervezetek viszonyáról az alábbi felfogást valljuk Tilly (1978) és Tarrow (1994) nyomán.

a) A társadalmi mozgalom közösségi cselekvés, amelyre nagyfokú érzelmi expresszivitás jellemző.

b) Intézményesedett, azonban nem elsősorban formális szervezetekben, hanem olyan társadalmi hálózatokban, amelyekben kialakult a munkamegosztás és a formalizáció bizonyos foka, de változóak a célok, flexibilisek a szervezeti formák és a stratégiák.

c) A mozgalmak a társadalmi-politikai erőforrások mobilizációjának dinamikus formái, amelyek a humán és dologi erőforrások mind szélesebb körét igyekeznek céljaik érdekében mozgósítani.

d) A társadalmi mozgalmak a társadalmi-politikai konfliktusok sajátos kifejeződési formái.

e) A makrotársadalmi és politikai struktúrák szempontjából a mozgalmak gyakran az innovációs kihívás közvetítői és hordozói, amelyek a problémák artikulálására alkalmasak, de nem a megoldásukra.

Az amorf tömegcselekvés, a társadalmi mozgalom és a szervezett, bürokratikus integrációk több vonatkozásban – így a célok, a szervezet és az akcióformák szempontjából – eltérő strukturális jegyekkel rendelkeznek.

	Tömeg	Mozgalom	Párt
Cél	spontán	single-issue	általános, ágazati politikák, kormányzati program
Szervezet	nincsen	hálózati jelleg	bürokrácia
Akció	tiltakozás dominál	tiltakozás fontos	tiltakozás marginális

A tömegcselekvés a társadalmi mozgalom szerveződésének kiindulópontjaként szolgálhat, és a mozgalmakból szervezetek, például pártok is kialakulhatnak. Azonban nem minden tömegcselekvésből lesz társadalmi mozgalom, és nem minden párt keletkezik mozgalmak-

ből. Dinamikus kölcsönhatások sokfélesége áll fenn a három kategória között.

A rasszista motiváltságú erőszak egyaránt megjelenhet a társadalomban szervezetlen tömegcselekvésként, szervezett mozgalmak tevékenységeként és szervezetek akciójaként is. A szkinhedek esetén társadalmi-kulturális hálózatok dokumentálhatók, amelyek politikai jelentőségre is szert tehetnek; vezetők, ideológusok, utcai harcosok között munkamegosztás alakul ki. A célokban megegyezhetnek a szituatív cselekvésben részt vevő utcai harcosoknak és a szervezetesebb mozgalom aktivistáinak az elképzelései. Ugyanaz a szellemi, társadalmi és kommunikációs infrastruktúra kötheti össze a szubkultúra tagját, a politikai aktivistát, az „utcasarki társadalmat” és a politikai pártot.

Véleményem szerint a kilencvenes évek eleji rasszista erőszakulám Európában összeköti a spontánul reagáló szubkultúra tagjait, a mozgalmatszervező hálózatok támogatóit és a szélsőjobboldali pártok aktivistáit. Ugyanaz a társadalmi-politikai konfliktus különböző szinteken és formákban egyidejűleg jelen lehet a társadalom életében. A minősítés így nem vagy-vagy kérdése, a szélsőjobboldali erőszak mobilizációjában egyszerre van jelen a tömegcselekvési szituáció, a társadalmi-kulturális mozgalom és a párt-, illetve szervezetalakulás.

Mozgalmak és ellenmozgalmak

A társadalmi mozgalmak kutatásában kialakult az a szemléletmód, amely az egymás céljaira, akcióformáira és szerveződésére kölcsönösen reagáló, konfliktusban álló csoportokat mozgalmként és ellenmozgalmként jellemzi, és konfliktusaikban elemzi a harmadik erők, különösen az állam és a más hatalmi szervezetek szerepét (Rucht 1991; Koopmans 1995). Azonos „arénában”, a társadalmi konfliktus hasonló politikaterületén különböző és ellentétes civil társadalmi mobilizációk léphetnek fel egymás ellenében, ami a főhatalom monopóliumával rendelkező államot és más, a politikai hatalom releváns hordozóit is beavatkozásra és válaszadásra sarkallja ebben a konfliktusban.

A mozgalmak és az ellenmozgalmak elemzésében széles körben elterjedt félreértés, hogy a mozgalom előbb, az ellenmozgalom pedig később keletkezik. Valójában itt viszonyrendszerről, nem pedig az elsőségről van szó: már korábban is létező, mobilizált mozgalmak is reagálhatnak később keletkezett témákra, konfliktusokra, tehát a kontra-mozgalom keletkezhetett időben a pro-mozgalom előtt. Így például a katolikus mozgalmak ellenmozgalmként reagálhatnak a később kibontakozó feminista önrendelkezési célokra, az abortusz liberalizálásának igényeire, noha jóval korábban keletkeztek, mint a konfliktus maga. A mozgalom és ellenmozgalom viszonyában a kölcsönös konfliktusos egymásravonátkozás jöhet létre, nem csupán marginális témákban, egy-egy programponiban, hanem átfogó és a

mozgalom egésze szempontjából stratégiailag jelentős témakörben, amely szélesebb körű társadalmi-politikai mobilizációnak és beavatkozásnak lehet a forrása.

A mozgalmak és ellenmozgalmak viszonyának ismert olyan felfogása is, amely az ellenmozgalmakat a modernizációt ellenző, konzervatív mozgalmakkal azonosítja, függetlenül attól, hogy van-e valamiféle konkrétabb interakciójuk valamely modernizációs mozgalommal. Az általános kulturális trendek avagy társadalmi változások konzervatív elutasítása azonban nem szükségképpen alakít ki olyasfajta ellenmozgalmi szerepkört, amely a pro-mozgalom konkrétabb célrendszerével, stratégiájával és szerveződéssel reflexív kapcsolatban áll (Lo 1982).

Úgy vélem, hogy a mozgalom-ellenmozgalom viszonyát reflexív kategóriaként kell értelmezni, amely mindkét oldalon kölcsönösen tudatos irányultságot foglal magába; ellenmozgalom lehet valamely progresszív avagy avantgárd mozgalom is, amint a jogvédők a vizsgált konfliktusban a modernizáció-ellenes szkinhed erőszakkal szemben ellenmozgalomként lépnek fel. Tehát mozgalom és ellenmozgalom viszonya feltételezi az egymásravezetést viszonyrendszerét, amelyben az ellenmozgalom reflektív szerepköre nem okvetlenül jelent időben későbbi kialakulást, sem pedig eleve meghatározott társadalmi-politikai értékrend ellenzését. Lehetséges persze a fenti értelmezés is, amely a multikulturális társadalom keletkezését, a pluralizmus kiterjedését összekapcsolja a modernizációval, és az ellene fellépő mozgalmakat ellenmozgalomnak tekinti. Ez esetben azonban a mozgalom-ellenmozgalom kapcsolatrendszerében értékmentes szerepösszefüggést látunk, amelyben a később reagáló mozgalom valamely korábbi pro-mozgalomra válaszol, és annak ellenmozgalmává fejlődik, függetlenül a kétféle mozgalom modernizációval vagy bármi mással kapcsolatos álláspontjától.

A mozgalmak bizonyos konfliktusok lazán strukturált, nem teljesen intézményesített megjelenési formái. Sajátos konfliktustípusnak tekinthető az, amelyben két avagy több mozgalom és szövetségi rendszerek egymással szemben mint mozgalmak és ellenmozgalmak mobilizálódnak. Mobilizációik dinamikája kölcsönösen befolyásolja egymást. A mozgalmak és az ellenmozgalmak konfliktusai persze nem légtüres térben zajlanak, hanem a két oldalon a támogatók, illetve az ellenzők csoportosulnak a konfliktus vonalán, ha az rendelkezik szélesebb társadalmi-politikai mobilizációs potenciállal. Más-más társadalmi szervezetek, mozgalmak, kezdeményezések, egyházak, pártok, szakszervezetek foglalnak állást a mobilizáció folyamatában egyik vagy másik fél mellett és ellen. E folyamatban óriási a tömegkommunikáció szerepe, és a szemben álló felek végső soron az állam megfelelő szerveinek támogatását kívánják elérni a maguk javára és a másik fél ellen (Zald-Useem 1990).

Az „állam” maga is differenciált intézményrendszer, amelynek különböző szektorai eltérően viszonyulhatnak a szemben álló felekhez. Így adott konfliktusban például megjelenhet a kormányzat avagy

egyes szakminisztériumok, vagy akár a rendőrség saját „politikája”. A globalizáció következtében, amely kontinensünkön az europaizálódás dinamikájában jelentkezik, a konfliktusok arénája túlterjed a nemzetállamon (Tarrow 1995). Külföldi államok, nemzetközi szervezetek, vagy más államok nem kormányzati szervei így valamilyen formában felsorakozhatnak a konfliktus bizonyos megoldása mentén, amint az a vizsgált konfliktusok esetében is megtörtént külföldi államok képviselőinek bekapcsolódásával. A konfliktus egyre szélesebb körű mobilizációja révén a partnerek már nem is elsősorban közvetlenül reagálnak egymásra, hanem kapcsolatrendszerüket a bevont aktorok mint médiumok közvetítik és befolyásolják, az államon belül, regionálisan – például európai szinten – és globálisan egyaránt.

Témánk esetében az államhatalmi szervek, a rendőrség, az ügyészség, a bíróságok kezdettől fogva a konfliktusba bevont szereplők, csakúgy, mint a sajtó és a tömegkommunikáció, később a pártok, a parlament bizottságai és a kormányzat, illetve külföldi kormányok, a bel- és a külföldi társadalmi szervezetek hálózatai. Ezek az aktorok – különböző súllyal – befolyásolták és befolyásolják reakciójukkal a rasszista erőszakot alkalmazó szubkulturális mozgalom és a jogvédők konfliktusát Magyarországon.

Konfliktus és erőszak

A konfliktus és az erőszakalkalmazás általános elméletei szerint a rasszista erőszak két népcsoport konfliktusaként értelmezhető. Anthony Oberschall, amerikai szociológus szerint „ha a többségi csoport a kisebbségi csoportot támadja, akkor az erőszakalkalmazás esélye megnő, amennyiben a kisebbségi népcsoport nem zárt, homogén közösségekben, hanem a többségen belül, szétszórva él” (Oberschall, 1970:78).

Egy másik elmélet az etnikai erőszak feltételeiről (Lang-Lang 1968:13) eredetileg a fekete amerikaiak gettózadásaira vonatkozik, de jól alkalmazhatónak tűnik a magyar szkinhedek mobilizációjára annyiban, hogy számba veszi azokat a feltételeket, amelyek előmozdítják az etnikai motiváltágú erőszak kialakulását:

1. A nagyvárosi gettók szubkulturájában folytatott életmód, amelyben elfogadottak az egyébként illegitim eszközök, amilyen például az erőszak.
2. Fiatalok nagy száma, akiknek korlátozottak a lehetőségeik a társadalmilag elfogadott státusok megszerzésére.
3. A hatalmi struktúrák, az intézmények személytelensége, nehéz elérhetőségük.
4. A politikai kapacitások és a szervezethezesség alacsony foka, ami csökkenti a tárgyalásos konfliktusmegoldás lehetőségét.

5. A célcsoport (a roma, a „színes” – Sz. M.) könnyű azonosíthatósága, és konfliktusok a két csoport közötti interperszonális kapcsolatokban.
6. A konfliktus közvetlenül látható hatékonysága.
7. Indirekt legitimáció a más tiltakozási és mobilizációs formák elfogadottsága révén.
8. A hatósági ellen-erőszak elmaradása következtében kialakuló autoritásmentes tér legitimációja.
9. Kezdeményező csoportok tevékenysége, az elfogadottakkal ellentétes normák követésére sarkalló agitációja.

Mobilizáló konfliktusok és politikai lehetőségstruktúrák

„Lazán strukturált kollektív konfliktus (Oberschall 1973) az, amely tiltakozásra és erőszakra mobilizálja az egymással szemben álló etnikai-szociális csoportokat. „A versengő csoportok interakcióiban a konfliktus során alkalmazott erőszak a kommunikáció elfogadott formájává válik” (Gurr 1980:1). A konfliktus elemei a kollektív identitások és azok sajátos interakciói, amelyek a konszenzus, kompromisszum és az erőszak alternatíváit egyaránt magukba foglalják. A tiltakozások „címezte” nem okvetlenül az erőszakos konfliktus közvetlen tárgyát képező népcsoport, hanem lehet például a hazai avagy a külföldi döntéshozók köre, akiknek a tiltakozók az erőszak alkalmazása révén „üzenni” kívánnak, hogy sajátos döntés kialakítását, avagy az attól való tartózkodást kikényszerítsék. A kilencvenes évek eleji német erőszakhullámban például az idegenellenes erőszak a német politikai elitnek adresszált üzenetként értelmezhető, felszólítás-ként a menedékjog körének szűkítésére, a bevándorlóknak a keletnémetek rovására bevezetett szociális és integrációs segélyezése megszüntetésére (lásd 3. ábra). Az „üzenet” nem mindig ilyen konkrét és politikai motivációjú, irányulhat a „fajtisza” nemzetállam megteremtésére is, avagy lakóhelyi szegregáció ellen, illetve mellette is.

A konfliktus a különböző identitású csoportok között akkor dinamizálódhat és válthat ki mobilizáló hatást mindkét oldalon, ha a csoportok – az érintettek növekvő körét bevonva – rendelkeznek olyan know-how-val, illetve erőforrásokkal, melyek lehetővé teszik ezt a mobilizációt. Ezeket a lehetőségeket bizonyos strukturális kényszerek jelölik ki, amelyek a csoportnak a kulturális, szociális és politikai térben elfoglalt pozícióival függnek össze (Gamson–Meyer 1995; Tarrow 1991; Kriesi et. al. 1995; McAdam 1982). A mobilizáció feltételeinek, a tiltakozási készlet összetételének, az erőszakalkalmazás esélyének magyarázata végső soron a társadalmi struktúrához vezet vissza – a csoportviszonyok komplex hálózatainak közvetítésével. Esetünkben a kommunista rendszer utáni átmenet „fluid” struktúráiról van szó, amikor gyors és radikális folyamatok rendezik át a csoportok korábbi státuszviszonyait, új normák és legitimációs minták jelennek meg, amelyek próbára teszik a korábbi társadalmi és kultu-

rális identitásokat. A státusuk relatív csökkenését érzékelő, identitásukat veszített avagy nem megfelelően kialakított csoportok számára a rasszista motivációjú kollektív erőszakban való részvétel valamiféle új kollektív identitás megerősítését szolgálhatja az anonim társadalmi folyamatok okozta frusztrációk és anómia „megoldásaként”.

Azonban, ha a rasszista erőszakot, illetve a jogvédő tevékenységet a mobilizációs folyamataik összefüggésében kívánjuk értelmezni, akkor elsősorban a politikai lehetőségstruktúra átalakulását kell vizsgálnunk. Mint Koopmans kitűnő elemzése (1995) megmutatta, Nyugat-Európában sem arról van szó, hogy az etnikai kisebbségekhez tartozók avagy a bevándorlók száma áll egyenes arányban az idegenellenes erőszak növekedésével, hanem a politikai elit nyitottsága avagy zártsága az etnikai kisebbségek diszkriminációjának problémája iránt, a szélsőjobboldal politikai szervezeteinek elfogadottsága és/vagy sikerei befolyásolják azt. A politikai lehetőségstruktúrák determináló szerepe még inkább jellemző a posztkommunista társadalmakban, ahol korábban a gazdaság és a kultúra alrendszerit sem kímélte a politikai elnyomás, és a demokratikus átmenetek is nagymértékben politikailag irányított társadalmi változások voltak. Az átmeneteket követő konszolidációs periódusban éppen a politika próbálja autonómizálni a magánszférát, a civil szférát, ami nem könnyű feladat a sok évtizedes politikai elnyomás után. Inkább az ezzel kapcsolatos politikai átalakulások, semmint a társadalom etnikai összetételének változásai váltják ki a rasszista motivációjú erőszakot ezekben az országokban, hiszen például a roma népcsoport korábban is jelen volt, és a bevándorlók száma Nyugat-Európával összevetve még mindig elhanyagolható.

A rasszista és az antirasszista mobilizációk vizsgálatához elengedhetetlen a politika új intézményes struktúráinak elemzése a politikai kultúra, jelesül a „tiltakozási kultúra” szempontjából. Az új intézményi rend képessége az átalakulással járó éles társadalmi-politikai konfliktusok megoldására vagy legalábbis intézményesítésére nagyban meghatározza, hogy mely konfliktusok mobilizáló hatásúak, és milyen formákat ölt ez a mobilizáció, megjelennek-e például a jogellenes, erőszakos formák, avagy a tiltakozás a legalitás keretei között marad és az erőszakmentes konfliktusmegoldás mintáit követi.

Gamson-Meyer (1995) szerint a politikai lehetőségstruktúráknak vannak stabil és változó, intézményes és kulturális elemei. Csoportonként változnak például a politikától való távolság értelmezése, a médiumokhoz való hozzáférés lehetőségei, az elitek elérésének esélyei, amelyek szociokulturális tényezők, nem közvetlenül az intézményes struktúra determinálja őket. Kriesi és szerzőtársai (1995) szintén hangsúlyozzák a politikai lehetőségstruktúra formális és informális vonatkozásai közötti különbségeket, kiemelik a hatalmi konfigurációk jelentőségét, valamint a hatóságok által alkalmazott stratégiák fontosságát, az elit koalícióinak tartós avagy átmeneti jellegét és nyitottságukat az intézményes politikán kívül rekedtek irányában.

A Diani-Heijden (1994) szerzőpáros szerint a politikai lehetőség-
struktúrák meghatározzák a tiltakozó csoportok által felhasznált tiltakozási formák összetételét, azt, hogy milyen típusú – konfrontatív és erőszakos avagy reformista és intézményes – célélérési stratégiákat alkalmaznak. Az egyes tiltakozó csoportok elfogadottságát, illetve kirekesztettségét nagymértékben meghatározza a politikai környezet, amelyet a csoportok mintegy „internalizálva” bekalkulálnak stratégiáikba, amelyek vagy a sikerrel kecsegtető intézményes formákra irányulnak, vagy pedig az alkotmányos konszenzuson kívül eső erőszakos formákban jelennek meg. A csoportok stratégiái változóak, mint ahogy a politikai keretfeltételek rendszere is, és e változások egymásrahatása is lényeges. Diani-Heijden (1994) és Gamson-Meyer (1995) egyaránt hangsúlyozzák a politikai keretfeltételek flexibilis jellegét, a konfliktus politikai menedzselésének, intézményesítésének eltéréseit időben és a különféle politikaterületek között, hiszen lehet egy rezsim elutasító például az alkotmányos jogok kérdésében, de nyitott a nacionalista igényekre, avagy fordítva. A politikai keretfeltételek befolyásolják a csoportok mobilizálódását és stratégiai következményeit, és fordítva, ezek is hatással lehetnek a keretfeltételek alakulására és változására, például a terrorizmus kiválthatja a demokratikus alapjogok korlátozását, vagy masszív tiltakozások a demokratizálódáshoz vezethetnek.

A politikai keretfeltételek makroszintű elemzése az alapvető intézményes politikai struktúrák és a nemzetállami szinten érvényesülő politikák problémáira koncentrál. A makro- és a mezoszintű elemzés kombinációjával pedig feltárhatók a specifikus politikaterületek sajátos feltételei, hatalmi struktúrájuk és szövetségi rendszereik, amelyek az adott politikaterületre konkretizálják a makroszintű intézményes feltételeket, amilyen a centralizáció és a decentralizáció, avagy a konfrontációra és a konszenzusra orientált konfliktusmegoldási stratégiák kivánalmait. Például a felsőoktatásban az egyetemek és a hallgatók viszonya intézményenként változó koalíciókat eredményezhet a felsőoktatáspolitikai konfliktusban és tiltakozásban, avagy az önkormányzatoknak a helyi etnikai kisebbségekkel való kapcsolatának jellege jelentős lehet a hatóság fellépése szempontjából etnikai konfliktusok kialakulása avagy rasszista és antirasszista tiltakozások esetén.

A posztkommunista társadalmak esetében átmeneti jellegük, nem-homogén struktúráik következtében nagyobb a jelentősége az adott politikaterületre és konfliktusra ható specifikus tényezők elemzésének, mint a konszolidált demokráciákban, ahol hosszabb távon kialakultak a standard intézményi reakciók bizonyos konfliktusokra és mobilizációkra. A makrostruktúrák bizonytalanságai miatt ugyanis kevésbé irányadóak a makroelemzések, inkább az adott politikaterület és régió mezo- és mikroproblémáit érdemes az elemzés kiindulópontjául választani. Az intézmények és a politikai kultúra az új demokráciákban még nincsenek annyira egy hullámhosszon, mint a stabil, régi demokráciákban, nagyobb a valószínűsége a vadonatúj intézmények és a korábbi hagyományokhoz kötődő politikai és általá-

nos kultúrák között létrejövő konfliktusoknak, főként a szubkultúrák szintjén, hiszen a gyors politikai intézményi változásokat a politikai kultúra változásai csak lassabban tudják követni.

A demokratikus átmenetben és az azt követően végbement mobilizációk vizsgálatakor három alapvető elemzési síkot kell összefüggésben látni, amelyek Praag (1992) szerint sajátos módon kombinálódnak az adott probléma avagy csoport vonatkozásában:

– *A csoport szerveződési kompetenciája.* Tilly (1978) a „catnet” (category) (network), a kategória (adott csoporthoz tartozás) és a hálózat (kommunikációs kapcsolatrendszer) együttes meglétével írja körül a csoportok mobilizációra, kollektív cselekvésre való alkalmasságának kritériumait. Alacsony státusú, a politikai artikuláció alacsony fokán álló, ám szubkulturálisan integrált csoportok hajlamosak az erőszak alkalmazására konfliktusaik megjelenítésére.

– *A politikai lehetőségek struktúrája (political opportunity structure).* A gazdasági, szociális és kulturális keretekkel összefüggésben strukturális pozíciókat ír körül a csoportoknak a lokális és a nemzeti politikai döntéshozatal befolyásolására való képességét, illetve artikulációs lehetőségeiket illetően (Kriesi 1995; Szabó 1995).

– *A „kognitív liberáció”.* Doug McAdam (1982) ezzel a csoport identitásának és a külvilággal kapcsolatos attitűdjének vonatkozásban érvényesülő olyan „értelmezési keretek” (frame) létrejöttét jelöli, amelyek a csoport érdekérvényesítési stratégiájában szerepet tulajdonítanak a kollektív cselekvésnek. Ehhez járul a „kompetencia” tudatossága, az „önbizalom” a csoportban, hogy erre a kollektív cselekvésre képesek vagyunk, a kitűzött célt/célokat együtt el fogjuk érni. Amennyiben a csoport ennek híján van, aligha fog élni esetleg meglévő szerveződési képességeivel – akkor sem, ha mégoly kedvezőek a politikai lehetőségek.

A három aspektus között többféle összefüggés lehetséges: erősíthetik vagy kiolthatják egymást, fennállhatnak közösen, avagy élénk lehet a harmadik, és gyengébb az első kettő stb. Együttes hatásuk mérvadó a tekintetben, hogy létrejön-e a kollektív cselekvés, és milyenek lesznek a jellemzői.

2. A SZKINHEDEK ÉS A JOGVÉDŐK MOBILIZÁCIÓJÁNAK KERETFELTÉTELEI

A továbbiakban a politikai lehetőségstruktúrák problémakörével foglalkozunk a demokratizálódás utáni Magyarországon, a feltételek ama megváltozásával, amelyek mindkét csoportosulás, a rasszista erőszak és az antirasszista aktivizmus létrejötte szempontjából egyaránt meghatározóak. Azt követően tekintjük át a szerveződési képesség, illetve a „kognitív liberáció” kérdésköreit a két csoport vonatkozásában. Közös értelmezési keretben kívánjuk megközelíteni e fejezetben a kétféle, sőt ellentétes irányú mobilizációk változásait a politikai keretfeltételek szempontjából. Mozgalom és ellenmozgalom dinamikája így együttes magyarázó és értelmezési keretben jelenik meg.

Konfliktus és kooperáció

A rendszerváltás a társadalmi mobilizáció és a politikai tiltakozás új keretfeltételeit hozza létre.

Nyilvános működés, legális keretfeltételek, a gazdasági és a politikai piacon folyó konfliktus és konkurencia helyzete határozzák meg a mozgalmak működését. Az egyenlően garantált jogi-politikai keretfeltételek mellett a mozgalmaknak már többé nincs közös ellenségképe és ellenfele az elnyomó és ellenőrző „pártállam” formájában, hanem a különféle társadalmi-politikai tiltakozások különféle „címeteket” találnak, s a tiltakozási potenciálok akár egymással szemben is érvényesülhetnek. A mozgalmak és az ellenmozgalmak dinamikája több konfliktusban is jelen van, például az abortusz szabályozása körüli mobilizációkban, a médiumok ellenőrzésével kapcsolatosan, a rasszizmus–antirasszizmus ellentétében, vagy a vallásszabadság és az egyházaknak járó állami támogatás vonatkozásában. A mozgalmak tiltakozásának címettjei persze nem mindig és nem is kizárólag az „ellenmozgalmak”, hanem a legkülönbélebb társadalmi-politikai szervezetek.

A mozgalmak és a szervezetek nem csupán konfliktusba kerülhetnek, de versengenek is egymással a magyar demokráciában, ugyanis a társadalmilag-politikailag releváns konfliktusokban mobilizálható tiltakozási potenciálok olyan politikai erőforrást jelentenek, melyeknek képviselőtéért a legkülönbélebb politikai szerveződési formák konkurálhatnak egymással. Így például az agrárszektorban az átalakulás problémái miatt mobilizált gazdák elégedetlenségét több politikai szervezet és mozgalom kísérli meg alternatív programokkal és szervezeti formákkal tiltakozássá szervezni. Ugyanígy a különféle profilú jogvédő szervezetek is versengenek a szűkös állami avagy külföldi támogatások piacán, illetve kooperációs hálózatokat hoznak létre a verseny káros hatásainak kiszűrésére.

A konkurencia persze mindig megszüli a *kooperációt* is. Így a nyolcvanas évek mozgalmi szektorát is jellemző informális hálózatok fennmaradnak, sőt továbbfejlődnek és formális szervezeti kereteket nyernek a demokráciában. Például a különféle alternatív mozgalmi szervezeteket koordináló Alternatív Hálózat, avagy a feministák csoportjait egyesítő Feminista Hálózat, de a magukat nem „hálózatnak”, hanem másként nevező szervezeti keretek (például a Környezet- és Természetvédők Szövetsége) is a mozgalmak és mozgalmi szervezetek hálózatait fogják össze. A mozgalmak rendelkezésére álló szűkös anyagi és személyi erőforrások, valamint a tiltakozási potenciál együttes mobilizálásából fakadó előnyök lehetővé, sőt szükségessé teszik a kooperatív–koordinatív szervezeti formákban történő együttműködést a különféle hasonló profilú és orientációjú mozgalmak között. Mozgalmi hálózat volt a jogvédő szervezetek számára a Demokratikus Charta is, amely különféle informális csoportok és formális szervezetek egész sorát hozta össze egy-egy kiemelkedő konfliktusra szervezett tiltakozó aktusban, sőt akár a „hálózatok hálózatának” nevez-

hetnének, amely különféle önálló hálózatok kapcsolatrendszeréből felépülve mobilizálta tiltakozási potenciáljukat.

Természetesen nem csupán a jogvédők, hanem a szkinhedek is hálózatokat építhetnek ki a pluralizmus feltételei mellett, és élnek is ezekkel a lehetőségekkel, akár csak a szervezetelakítás szabadságával.

A hálózatok határai nem azonosak az országhatárokkal. Az egyesülési és gyülekezési jog intézményesítésével a pártok, érdekszervezetek, egyesületek és mozgalmak előtt szabályozott lehetőségek nyíltak a külföldi avagy a nemzetközi, regionális – elsősorban európai – és globális tiltakozó hálózatokba való bekapcsolódásra. Például a Greenpeace, az Amnesty International, az ENSZ, az EK égisze alatt vagy azon kívül működő jogvédő, karitatív, környezetvédelmi, feminista, homoszexuális, vallási, antirasszista avagy békeszervezetek sokasága tart fenn kapcsolatokat magyarországi szervezetekkel az utóbbi négy évben, segíti munkájukat és szervez velük közös akciókat. Ugyanígy a szkinhedek is létrehozzák informális nemzetközi hálózataikat a gazdagabb és tapasztaltabb nyugati mozgalmakkal.

Demokratizálódás

A demokratikus rendszerekben a tiltakozásokban való részvétel társadalmi költsége csökken, hiszen megszűnik – a jog által büntetni, elhárítani rendelt eseteken kívül – a tiltakozókkal szemben alkalmazott repressziók veszélye. Ennek következtében mennyiségileg jelentősen megnő a tiltakozások száma és a résztvevők köre kiszélesedik. Mivel a tiltakozás többé már nem olyan „rizikós” tevékenység, mint a kommunista rendszerben, már nem csupán a nagyvárosi elit értelmiség szűk köre vesz részt, hanem a taxisoktól kezdve a munkavállalók összes csoportjai, a fiatalok és a nyugdíjasok stb. A demokratizálódás tendenciája így sokértelmű, egyaránt jelenti a demokratikus feltételrendszer megeremtését és a tiltakozásokban részt vevő társadalmi kör radikális kiszélesedését. A társadalmi kiszélesedés mellett „térbeliről” is beszélhetünk, hiszen 1989 előtt szinte csak Budapesten voltak – és csak kis méretű tiltakozások, ezzel szemben ma már az ország egész területén megjelennek, és – a gyülekezésről szóló törvénytervezet elfogadás előtti módosításának köszönhetően – nem tabu számukra többé a parlament előtti tér sem. A nyilvános tiltakozás és szerveződés lehetősége nyitva áll a szkinhedek előtt is, akik illegális erőszakcselekményeik mellett az artikulációnak ezt a formáját is alkalmazzák tevékenységükben.

A legalitás és a legitimitás, az erőszak szerepe

A kommunista rendszerben mindenféle nonkonformista jellegű gyülekezés tilos és rendőrileg feloszlatható volt. A jog gyakorlatilag nem biztosított semmiféle legális keretet a tiltakozások számára. A disszi-

dens mozgalmak többnyire nem is a hazai pozitív jog normáira hivatkoztak, amikor tiltakoztak, hanem mindenekelőtt nemzetközi szerződések és nyilatkozatok, az ENSZ, valamint Helsinki emberjogi dokumentumaival igazolták működésüket, s ezeket a normákat magasabb rendűnek tekintették a hazai joggyakorlatnál.

1989 után, a tüntetés jogának alkotmányos és törvényi biztosítását követően a tüntetések, általában a tiltakozások szükségképpen a jogos és a jogellenes kategóriák szerint oszlanak meg. A tüntetés jogi kereteinek biztosítása egyben a jogellenes tüntetés megjelenését is eredményezi, e megkülönböztetésről nem beszélhetünk a korábbi jogrendben, ahol valójában mindenféle tüntetés, mindenféle nonkonformista politikai célzatú gyülekezés tilos volt.

A tiltakozó mozgalmak azonban a demokráciában sem érik be csupán a jog által biztosított keretekkel. Magyarországon a taxisblokád kapcsán széles körű vita bontakozik ki az ellenállási jog és a polgári engedetlenség koncepcióiról, és ezekben a vitákban a tiltakozók és támogatóik megkísérik alátámasztani azt az igényt, hogy az állampolgároknak jogos érdekeik súlyos sérelmének orvoslására lehetőségük van a jog keretein túl, vagy akár a betűjével ellentétesen is, fellépni a tiltakozás eszközeivel. A jogellenes, a legalitás határait túllépő tiltakozások igazolása, legitimálása, elfogadtatása a társadalommal és az elittel jóval nehezebb feladat ma, mint a totalitárius rendszerben, hiszen alaposan meg kell indokolni, hogy milyen érdekek és milyen feltételek mellett igazolhatják a jogellenes tiltakozást ott, ahol a jogos fellépésre is mód van. A szkinhedek támogatta politikai szervezetek tüntetésein egy sor jogsértés történt, amelyek rendőri beavatkozásokhoz vezettek. Az általunk ismert eddig legnagyobb méretű ilyen beavatkozás 1994-ben Egerben történt, amikor egy engedély nélküli, illetve betiltott jobboldali tüntetés alkalmával mintegy 40 főt érintő rendőri előállításra került sor.

A *politikai erőszak* mint a kollektív tiltakozó cselekvés eszköze nem terjedt el az utóbbi években Magyarországon. Voltak az elmúlt néhány évben elég nagy számban – nemegyszer súlyos vagy halálos testi sértést okozó – politikai motivációjú erőszakos cselekmények, amelyeket elsősorban a szkinhed szubkultúrák hajtottak végre rasszista céljaik nyilvános megjelenítésére (lásd 1. ábra és 1. táblázat). Hasonlóan a nyugati demokráciák politikai erőszakot alkalmazó tiltakozó szubkultúráihoz, ezek a csoportok néha fenyegetően megjelennek az ellenmozgalmak, a Demokratikus Charta, avagy a roma szervezetek tüntetéseinek helyszínén is. Ezek a jelenségek azonban nem jellemzik a politikai tiltakozó mozgalmak egészét, marginális jelenségek, a tiltakozó csoportok túlnyomó többsége elfogadja és tiltakozó magatartásával betartja az egyesülés és a gyülekezés szabályait, elutasítja a politikai erőszak alkalmazását. Léteznek, illetve alakultak az utóbbi években különféle antirasszista és antifasiszta, illetve erőszakellenes csoportok és mozgalmak, amelyek kifejezetten a rasszista motivációjú politikai erőszak ellen tiltakoznak (jól dokumentálta tevékenységüket az 1993-ban az ELTE Egyetemi Színpadán különfé-

le szervezetek és mozgalmak hálózatának együttműködéseként megszervezett „Antirasszista Hét” rendezvénysorozata). A rasszista erőszakos politikai tiltakozás a nyugat-európai demokráciák tiltakozási kultúrájában is jelen, sőt talán felerősödőben van, ennyiben a magyar politikai kultúra bizonyos regionális tendenciákat ötvöz bizonyos saját korábbi – a demokrácia és a jogállam szempontjából kontraproduktív – hagyományaival.

A tömegkommunikáció

A tömegkommunikáció aktív és önálló szerepe új eleme a posztkommunista politikának. A kommunista rendszerek centralizált és manipulált tömegtájékoztatása egyáltalán nem foglalkozott a rendszerellenes tevékenységek bemutatásával, vagy csak bírálta azokat. Csupán a szamizdat, illetve a nyugati tömegtájékoztatás próbált a másik oldalról képet adni a rendszerellenes tiltakozásokról, de ezek jóval szűkebb kört értek el Magyarországon, mint a manipulált hivatalos médiumok. A rendszerváltás után a sajtó gyorsan privatizálódott, megjelent a külföldi tőke is, és az elektronikus médiumok – a politikai ellenőrzésükre tett kísérletek ellenére – jóval teljesebb képet adnak a belpolitikáról, mint korábban.

A média ma Magyarországon már a hírérték alapján működik, és a tiltakozások számíthatnak a politikai erőviszonyok mentén felparcellázott sajtó valamelyik szárnyának érdeklődésére. Amiről hallgatnak a szocialista és a liberális lapok, arról írnak a konzervatívok, és fordítva. Általában a sajtó egésze egyáltalán nem vádolható meg a korábban kötelezően előírt antirasszista attitűd fenntartásával. A rendőrségnek is meg a tiltakozóknak, csakúgy, mint a tiltakozás címezettjeinek, számítaniuk kell arra, hogy a tiltakozások alkalmával tanúsított magatartásuk a sajtóban és az elektronikus médiában egyaránt a viták kereszttüzebe kerülhet. (Gondoljunk például olyan híres és hírhedt esetekre, mint Horváth Balázs belügyminiszter parlamenti ablakjelenete a taxisblokád elején, avagy 1992. október 23-án a Göncz Árpád elnököt heccelő tömegben állítólag felbukkanó Árpád-sávós zászló esete.) A tömegkommunikáció potenciális résztvevőjévé válik a tiltakozó eseményeknek, s azok közvetítésével a teljes nyilvánosság megismerkedhet velük. Mindez a médiumokkal kapcsolatos stratégiák és taktikák kialakításának igényét támasztja mind a szkinhedek, mind pedig a jogvédők oldalán, s nekik is számítaniuk kell arra, hogy a médiának is megvan a maga – nyílt vagy burkolt – stratégiája a tiltakozások bemutatására. Tovább árnyalja a képet a „saját média”, a mozgalmi „nyilvánosság” megteremtése a szubkultúrában, amellyel élnek mindkét oldalon – a szkinhedek az olyan „fanzine”-jaikban, mint az *Árpád Népe*, avagy a *Pannon-Bulldog* című kiadványok, és a jogvédő egyesületek a Wallenberg, Martin Luther King avagy a Menedék kiadványaikban, körleveleikben, röplapjaikban.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a szkinhedek és a jogvédők mobilizációira ható politikai változások tendenciái mindkét vonatkozásban elősegítették a konfliktus dinamikájának kifejlődését. A nyilvános gyülekezés és a szervezetalapítás, illetve a hazai és nemzetközi hálózatokban való részvétel lehetőségei, a tömegkommunikáció megsokszorozó hatásai egyaránt rendelkezésére állnak a rasszista és az antirasszista szerveződéseknek. A szkinhedek az illegális stratégiáktól fokozatosan eljutottak a legálisan működő szélsőjobboldali szervezetek tüntetéseinek támogatásáig, miközben az utcai harc stratégiájának jelentősége visszaszorult tevékenységükben. Az intézményesedés és a szabad politikai terek meghódítása lehetőséget adott a politikai artikulációra, s ezáltal csökkent a marginalizáció, a politikai kirekesztettség érzése, amely gyakran vezet erőszakhoz. Paradox módon, a szélsőjobboldali tiltakozásoknak a legalitás határain belül történt intézményesedése, amely különféle politikai szerveződésekben relatíve stabilizálódott, a korábban az idegenellenes utcai erőszakot alkalmazó kemény mag egy részét integrálta. Más vonatkozásban ugyancsak magyarázza az idegenellenes erőszak visszaszorulását a nyitott határok következtében begyűrűző nyugat-európai tendencia: a kilencvenes évek elején tömegesen alkalmazott „könnyű erőszak” visszaszorul, és kis, illegális csoportok terrorista aktivitásában marad fenn (mint Ausztriában, nálunk pedig az olyan akciókban, amilyen a romák lakóházai elleni Molotov-koktélos merényletek Gyöngyösön). A nemzetközi nyitottság és a nemzetközi hálózatok a nyugat-európai erőszakhullám lefutását is közvetítik. Végül, de nem utolsósorban 1994-ben a volt Charta-pártok kormányra kerülése átalakítja a szkinhedek mozgásterét, és az antirasszizmusnak a kormánypolitika szintjére emelése erősíti a jogvédők pozícióit. Ugyancsak az erőszak ellen ható tényezőként említhetjük a koncentrált rendőri fellépést, illetve az 1996-ban elfogadott új, a korábbinál szigorúbb és egyértelműbb büntetékiszabási gyakorlatra lehetőséget adó büntetőjogi szabályt, valamint a liberális kultuszminiszterek által a rasszizmus ellen kezdeményezett és finanszírozott oktatási kampányokat is. Összességében tehát a mobilizáció politikai keretfeltételeit mind az 1989-es nyitás, mind pedig az 1994-es kormányváltás lényegesen befolyásolták.

3. AZ AKTOROK: A RASSZIZMUS ÉS ANTIRASSZIZMUS HORDOZÓINAK KULTURÁLIS ÉS SZOCIÁLIS GYÖKEREI

A konfliktus létrejöttéhez két oldalra van szükség; az „áldozatok” látható és azonosítható jelenlétére, akik a rasszista erőszak célpontjává válhatnak, illetve olyan csoportokra, amelyek rasszista motivációik következtében kollektív erőszakot alkalmaznak az „idegen” népcsoport tagjaival szemben. A rasszista erőszakra reagáló csoportok és hálózataik, az antirasszista mozgalom összetétele: egyrészt jelen vannak benne az önvédelemre kényszerülő „áldozatok”, azok a cso-

portok, amelyek a rasszista erőszak áldozatai, vagy azzá válhatnak, illetve az őket támogatók a többségi társadalomból, akik ellenzik az erőszak megjelenését, és aktívan tenni kívánnak felszámolása érdekében.

„Áldozatok”: a roma népcsoport

Magyarországon két célcsoport jelent meg a rasszista szkinhed erőszak tárgyaként: az eltérő bőrszínű külföldiek, illetve a Magyarországon élő roma népcsoport. A kilencvenes évek elején Budapesten és a nagyobb vidéki városokban mindkét kategóriával szemben megjelentek az utcai támadások, manapság azonban főként a roma népcsoport ellen irányulnak. A fél- és egymillió közöttire becsült lélekszámú népcsoport évszázadok óta él Magyarországon; a romák általában szegregált, „gettósodó” település- illetve városrészekben élnek, de mobilitásuk következtében „mindenütt” jelen vannak.

Speciális társadalmi és foglalkozási helyzetük következtében a rendszerváltás „vesztesei” közé sorolható a népcsoport nagy része. Többek között azért is, mert főként kevésbé kvalifikált, segéd- és betanított munkásokként dolgoztak a kommunista rendszer nagyberuházásain és nagyvállalataiban, sokszor vállalva az ingázást mint életmódot, illetve a különféle idénymunkákat, a gazdasági-társadalmi átalakulás pedig éppen ezeket a munkahelyeket veszélyeztette, illetve rendezte át nagymértékben. Hagyományos, sok gyermekre épülő családmódeljük az állami szociális és kulturális szolgáltatások leépülésének első számú veszteseivé minősíti őket. Mindehhez járul a kevésbé fejlett, elmaradott vidékekre koncentrált települési struktúrájuk, amely fokozza etnikai és szociális gettósodásukat, és például az északkeleti nagyipari válságrégió veszteseinek között is súlyosbította hátrányos helyzetüket. A szociális és kulturális problémák megnövekedett devianciában csapódnak le, a bűnözés, a feketepiaci tevékenységek, a csempészés és a prostitúció, az alkoholizmus terjed a népcsoport körében. Marginális és egyre csökkenő státusuk, illetve az állami szociálpolitikától való függésük, valamint a deviancia a bűnbakkepzési folyamatok egyik lehetséges tárgyává teszik a roma közösséget vagy bizonyos csoportjait. Helyzetüket általában jellemzi a társadalmi struktúra kényszerein alapuló „strukturális erőszak” (Galtung 1975), – ez a vesztes csoportokat olyan életstratégiák kialakítására készíti, amelyek révén a társadalmi és jogi normák megszegőivé, a deviáns szubkultúra tagjaivá válnak. Szegregációs tendenciák korábban is működtek, de ma már az állami szociál-, foglalkoztatás- és településpolitika olyan ellensúlyokat sem képes biztosítani, amilyen a Kádár-rendszerben a lakásépítés volt, vagy a foglalkoztatás elősegítése, ennél fogva a romák tömegesen válnak sajátos településszerkezetük keretében a „gettósodás” áldozataivá, a posztkommunista rendszer „felesleges embereivé” (Ladányi 1989; 1991; Cigány-lét 1991; Egyed 1993).

„Idegen” etnikai csoportok

Míg a roma közösség már évszázadok óta a szegregáció és a marginalizáció áldozata Magyarországon és Európában, addig a differenciált társadalmi és kulturális státusú idegenek nem találkoztak a szkinhed erőszak megjelenése előtt nagyobb mértékű erőszakos reakciókkal Magyarországon. A gyarmattartó hatalmaktól eltérően Magyarországon nem alakulhatott ki az afrikai vagy más népcsoportokkal való együttélés semmiféle hagyománya. Az Európán kívüli kultúrákkal való együttélés tapasztalatainak hiányában a tagjaikkal szembeni sztereotípiák és előítéletek is csak a „levegőben lógtak”.

1989 előtt csak a kommunista elitek által importált chilei menekültek avagy kubai és afrikai vendégmunkások, illetve bizonyos afrikai országokból származó, főleg arab egyetemisták éltek elenyésző számban Magyarországon. A rendszerváltás utáni nyitással valamivel nagyobb számban jelentek meg „távoli külföldiek”, főként Budapesten, de koránt sem olyan nagy számban, illetve arányban, mint Nyugat-Európában, és nem jelentettek semmiféle „fenyegetést” az ország etnikai vagy települési összetétele szempontjából. Kétségtelen, hogy a menekült státusért folyamodó vagy más módon Magyarországon megtelepedni kívánó külföldiek – közöttük kínaiak, afrikaiak avagy arabok – száma a korábnál nagyobb. Összességében a menekültek és más státusú idegenek, illetve közöttük a nem-európai népcsoportok arányai nem változtak meg drámai mértékben – eltekintve a kínaiaktól, akikkel szemben viszont nem ismertek erőszakos fellépések –, tehát az idegenek elleni erőszakos akciókat nem – mint ahogy Nyugat-Európában sem – az elviselhetetlen méretű menekültáradat váltotta ki. A Magyarországon menedéjogért, avagy állampolgárságért folyamodók nagy többsége határon túli magyar, akikkel szemben ugyancsak érzékelhető bizonyos elutasítás a munkaerőpiaci pozíciójukat féltő alsóbb státusú csoportok körében (vö. Sik Endre és munkatársai kiadványait a migránsokról, MTA PTI 1991–1995).

Jóllehet a rövidebb vagy hosszabb ideig Magyarországon tartózkodó nem-európai népcsoportokhoz tartozók száma korántsem éri el a nyugat-európai arányokat, a korábbiakhoz képest bizonyos nagyvárosi területeken megnőtt. Magyarország ez ideig hivatalosan nem fogad be Európán kívüli politikai menekülteket, ők tehát többnyire átmenetileg, vagy illegálisan tartózkodnak az országban, és illegális, fekete-piaci jövedelemszerző tevékenységeket folytatnak. Az erőszak áldozataivá vált idegenek társadalmi státusa egyébként általában magasabb, mint a romáké: voltak közöttük diplomaták, egyetemi hallgatók, üzletemberek is. Az erőszak tárgyává vált egyes célcsoportok, például a külföldi egyetemisták, azelőtt is Budapesten és Szegeden voltak, a velük szemben újabban alkalmazott utcai erőszak tehát a támadók szociális-kulturális motivációinak megváltozásából ered, amelyet a politikai keretfeltételek átalakulása, mint láttuk, bizonyos mértékig szintén támogatott.

Összefoglalva, az Európán kívülről származó migránsok száma valamelyest Magyarországon is nőtt, de nem ez a változás vezetett az itt élő kisebbségekkel, valamint az évek óta itt dolgozó és tanuló csoportokkal szembeni erőszak megjelenéséhez. A lényeges okokat az elkövetők körében, a sajátos motivációk, a kognitív liberáció, a szerveződésre való képesség kifejlődésében kell keresnünk, amelyek a kedvező politikai keretfeltételek között egymást erősítő folyamatokhoz vezettek. A kommunista rendszer bukása után ugyanis mindenféle korábban elnyomott és üldözött politikai ideológia, így a rasszizmus felett is lazult a politikai nyomás, a csoportok szerveződését az új pluralista intézményrendszer összességében támogatta, s ezekből a folyamatokból a rasszista gondolkodás és szerveződés is profitálhatott. Mindezt a konzervatív kormánykoalíciót kezdetben támogató szélsőjobb húzóereje is megkönnyítette, s ez irányba hatottak a nyugati „példák” is.

A szkinhedek

A rasszista erőszak megjelenését tehát nem a magyar társadalom valamilyen radikális, az etnikai összetételét átalakító változása okozta, hanem a rasszista egyének és csoportok sajátos motivációinak, szerveződési formáinak és a politikai erőterben elfoglalt helyzetének összetalálkozása. Természetesen összetett és hosszabb távon ható szociális és kulturális folyamatok játszottak ebben közre, amelyeket itt csupán rövid utalásokban tudok összefoglalóan érzékeltetni.

– Urbánus ifjúsági szubkultúrák, „utcasarki társadalmak” kialakulása. Ezekben minden a „territórium” számára „idegen” aktor ellenség, bármely népcsoportnak legyen is a tagja. A különböző csoportok és az „idegen” közötti erőszakos konfliktus mindennapos „játékká” válhat (Rácz 1995).

– Ifjú, városi, középosztályi, többnyire rendezett családi háttérrel rendelkezik a szkinhedek nagy többsége, amint az ifjúságvédelem megállapítja. Azonban olyan fiatalokról van szó, akik otthonról kaptak vagy átvett stabil értékrend híján az ifjúsági szubkultúrában keresik identitásukat, s ott gyakran alkoholt fogyasztanak, esetleg kábítószerrel, és hajlandók a „kisebbség” tekintett szabályszegések kollektív elkövetésére (Gábor 1992; ORFK jelentések és dokumentáció 1992–1993).

– A család és az iskola szocializáló, a társadalmi kontrollt és normákat közvetítő szerepe, csakúgy, mint az egyházé, egyaránt válságban van az átmeneti társadalmakban. Ezek az intézmények a magyar társadalomban többnyire alkalmatlanokká váltak a hirtelen gazdasági, szociális és politikai változások hatásainak feldolgozására, koherens vagy egyáltalán a mindennapi eligazodást segítő orientációk nyújtására. A társadalmi-politikai ellenőrzés szervei, köztük a rendőrség, szintén válságban vannak. A szociális problémák viszont kézzelfoghatóan jelentkeznek a fiatalok számára, hiszen többségüknek semmi

esélye nincs arra, hogy az általános vagy a középiskola elvégzése után munkahelyet találjon. Különösen jellemzi ez az alsó középosztályba tartozó gyermekeket, akik a státusvesztés és -csökkenés „pánik”-helyzetébe kerülhetnek. Az ifjú munkanélküliek között az általános és alacsonyabb középfokon végzettek aránya nő (Gazsó–Stumpf 1995:16–17).

– A státuscsökkenés, amely a családon keresztül, illetve a saját életpályán egyszerre jelentkezik, félelmet kelt a középosztályok tagjaiban a státus elvesztése miatt (Lipset 1983 [1996]). A jobboldali mobilizációk klasszikus feltételrendszere ez, amelyben bizonyos egyének és csoportok, főként az autoriter személyiségtípusok körében megerősödhetnek a kollektív identitásnak a más csoportokkal szembeni elutasítást, lenézést és erőszakot megalapozó értelmezési keretei, illetve megjelennek a bűnbakképzési mechanizmusok, a hagyományos előítéletes sztereotípiák vonalán, amelyekhez bizonyos kiegészítő feltételek meglétével a kollektív erőszak alkalmazására való készség társulhat.

– A Kádár-rendszerben kialakult középérték alacsonyabb – szociálisan és gazdaságilag egyre csökkenő – státusú csoportjainak új generációi, amelyeket az iskola, a család és az egyház nem ruház fel az új helyzet feldolgozására alkalmas orientációkkal és életmódmintákkal, alkotják a magyar szkinhedek társadalmi bázisát. Számukat 2000–4000 főre becsülik, és rendőrségi források szerint a tényleges erőszakcselekményekben részt vevők vagy azokat támogatók köre néhány százra tehető. A szubkultúrában való részvétel tehát nem jelenti az erőszak közvetlen elfogadását, csupán az odavezető deviáns szubkulturális mintákra való hajlamot, azok bizonyos fokú elfogadását.

Az antirasszista aktivisták

Vizsgálatunk tárgya, a Martin Luther King Egyesület (MLKE), a több ezres létszámú külföldi diákok közösségéből 1996-ban mindössze 140 egyesületi tagot számlált Budapesten, akiknek mintegy fele külföldi diák. Az áldozatoknak, a Magyarországon ideiglenes avagy illegális jelleggel tartózkodó külföldieknek a köre nem szervezett, és kerüli a nyilvánosságot. Az egyesület persze jóval szélesebb támogatói kört tud – a külföldiek és a magyarok köréből egyaránt – mozgósítani a konfliktusok alkalmával. Az áldozatok másik és népesebb körével, a romákkal és szervezeteikkel gyérek a kapcsolatai. A magyarországi romák eléggé jól szervezettek, jelentős az egyesületek és az alapítványok száma – más lapra tartozik gazdasági erejük vagy taglétszámuk –, illetve intézményes háttérét jelenthetik az érdekvédelemnek a kisebbségi önkormányzatok is. Ezek a szerveződések azonban feltehetőleg alig érik el a roma közösségnek azt a kevéssé iskolázott nagy tömegét, amely a marginalizáció és az erőszak mindennapos áldozata. A roma szervezetek demonstrációin is főként az aktivisták vagy a közvetlen áldozatok tűnnek fel, a közösség tömege ne-

hezen mobilizálható. Nem állapíthatjuk meg, hogy szélesebb kapcsolatrendszer épült volna ki az áldozatok két jelentős köre között, az idegenek jogvédelme és a kisebbség jogvédelme azonban az aktivisták és a szervezők szűk körében összetalálkozik.

Kulturális hagyományok

A mássággal szembeni negatív sztereotípiák, előítéletek régiek Magyarországon, akárcsak a világ más kultúráiban. Az empirikus kutatások Európán belül a spanyol és a magyar adatok hasonlóságaira utaltak az intolerancia mértékét illetően (Szokolczai-Heltai 1989; Csepeli 1995). A más etnikai csoportokkal és kisebbségekkel szembeni elutasítás, sőt az a zsidók és a cigányok elleni erőszakalkalmazás mintái megmutatkoztak a Holocaust során, amikor a magyar fasizmus a német mozgalom szövetségeseként irtotta módszeresen mindkét népcsoport tagjait, s ebben nem sok ellenállással találkozott a magyar társadalom részéről.

A kommunista rendszerben tabuk lettek az etnikai identitások, s így a kommunizmus előtti nacionalizmus és rasszizmus a „fű alatt”, mint a kommunista indoktrinációval szembeni, elhallgattatott tanok az ellenállás glóriájával övezve élhettek tovább. Nem találkoztak szembe olyasfajta demokratikus, pluralista antirasszista politikai neveléssel, mint például az NSZK-ban. Amint Archie Brown (1984) megállapította, a kommunista rendszerben a hivatalos politikai kultúra éles ellentétben állt a „valódi” politikai kultúrával, amely a népesség politikai attitűdjeit, érzelmeit és tudását valóban, a rákényszerített hivatalos formákkal szemben meghatározta. A nem-hivatalos politikai kultúra „ellenzéki” tartalmai, miután nem válhattak nyilvános viták tárgyává, megkérdőjelezetlenül őrizhettek meg például rasszista hagyományokat a két világháború közötti, a fasizmussal ölelkező „népi” mozgalomból, amely a magyar emigrációban vagy a belső undergroundban élt tovább. A kommunista rendszer sok tekintetben táplálta is a rasszista hagyományt, amikor hivatalos programmá emelte a cigánypolitikát vagy bizonyos harmadik világbeli felszabadító mozgalmakkal és új rezsimekkel való, anyagi segítséget jelentő szolidaritást. A romákkal avagy a kubai munkásokkal és a vietnami diákokkal való negatív kapcsolatba belejátszhatott így a rendszer elleni tiltakozás motívuma is bizonyos egyének és csoportok esetén. A kommunizmus tehát egyrészt elutasító magatartásával „glóriát” tett a korábbi rasszista irányzatokra, másrészt nem állított fel velük szemben valóban demokratikus ideológiai alternatívát, amely a pluralizmust a maga problémáival értékékként alapozta volna meg.

A nyugati ifjúsági szubkultúrák különböző művészeti és stílusirányzatai beszivároghattak már a hatvanas évektől Magyarországra éppúgy, mint a keleti blokk többi országaiba, dacára a rendszer gondolatcenszúrájának. Folynak arról viták, hogy a szkinhedek zenéje és mozgalma eredetileg nem egyértelműen rasszista, és kü-

lönbségek vannak például Olaszországban balos és fasiszta irányzatok között, Magyarországra azonban a nyugati szubkultúrából csak a szélsőjobboldali és rasszista elemek szűrődtek át, vélhetően éppen a fogadó közeg sajátosságai következtében. A nacionalizmus és a rasszizmus „fű alatt” továbbélő hagyományai így találkozhattak a modernizált és a tömegkultúra fogyasztási mintái révén közvetített rasszizmussal a szkinhed zene, stílus, divat és minta közvetítésével. A rasszista, neonáci jobboldal gondolatvilágát a szkinhedek tömegkultúrává változtatták Nyugaton, és Magyarországon – akárcsak Németországban, Olaszországban és Ausztriában – s mindez ráépülhetett a két világháború között társadalmi mozgalomként megszerveződött magyar fasiszta, „hungarista” tradíciókra. A szkinhed zene, divat és életérzés fogyaszthatóvá teszi az idegenellenességet és a rasszizmust az újabb generációk számára, amelyeknek tapasztalatai és életmódja már egyáltalán nem érintkeznek a két világháború közötti rasszizmus élményvilágával. A posztkommunista rasszizmusban így keverednek össze a prekommunista hagyományok és a posztmodern szubkultúra szimbolikái.

4. „KOGNITÍV LIBERÁCIÓ” ÉS „SZERVEZŐDÉSI KÉPESSÉG”

A továbbiakban a „kognitív liberáció” és a „szerveződési képesség” elemzési aspektusait a szkinhedek és a MLKE jogvédő mozgalma szempontjából elkülönülten, de egymással összefüggésben elemzem a mozgalom és ellenmozgalom kapcsolatának, azonosságainak és különbségeinek megmutatására.

Értelmezési keretek, szimbólumok

a) A szkinhedek számára gazdag szimbolikus önértelmezési repertoárt jelent, erős érzelmi töltéssel, a zene, illetve azok a dalszövegek, amelyek egyértelműen a német és a magyar fasizmus rasszista hagyományában gyökereznek. A szövegek a cigány, arab és néger rasszok tagjait bűnbaknak, minden rossz okának tekintik a mai Magyarországon, s fizikai felszámolásuk révén kívánják a problémák gyökerét orvosolni. A nyolcvanas évek második felében keletkezett szövegek közül néhány még a kommunista rendszer utolsó időszakában büntetőeljárás és büntetéskiszabás tárgyává vált. Hosszan lehetne idézni ezeket a szöveghelyeket, érjük be itt Szántó Gábor gyűjtéséből néhány példával:

„Megvetted itt a lábadat,
megtaláltad a számításodat.
Dédelgettek, felneveltek,
mindenben csak segítettek.
Hopp, hopp, gipsy boy,

neked sem lesz ez így jó,
neked sem lesz soha jobb!”

(Szántó 1988:114)

„Fehérnek születtem, árja vagyok,
mégis többet kapnak az állat, tolvaj arabok.
A bevándorló bére csak halál lehet!
El kell üldözni a négereket!
Az arabokra viszont golyószóró vár,
és Palesztina felett atomfelhő száll...”

(Szántó 1988:106)

Abban, hogy egy fiatal a szkinhed szubkultúra tagjává válik, fontos szerepet tölt be a zene, illetve a szöveg és a szubkultúra külsőleges jegyeinek, az elfogadott hajviseletnek, öltözködni a követése, a szubkultúra más tagjaival való rendszeres kommunikáció, amely a csoportok egy részénél az „ellenféllel” szembeni tevőleges, erőszakos fellépésekhez és akciókhoz vezetett. A dalokból kiszűrődő fekete-fehér világkép, a magyarok és ellenségeik, a színészek közötti értékelő különbségtétel, illetve a nem magyar, nem fehér etnikai csoportok alacsonyabbrendűségére és „megrendszabályozására”, visszaszorítására vonatkozó elképzelések, amelyekben határozottan helye van az erőszaknak – ezek a motívumok „köszönnek vissza” a rasszista erőszakcselekmények miatt elítéltekkel avagy a szubkultúra más tagjaival készített interjúkból, lejegyzett beszélgetésekből is. A társadalom problémáinak egyetlen gyökérből eredeztetése, a problémamegoldás olyan szimplifikált szimbolikus mezejét, gondolati, értelmezési „keretét” hozza létre, amelyben a Mozgalom közössége az egész Magyarország érdekeit képviselve sújt le a fajidegen elemekre.

„Szadizmus és küzdőszellem,
harc a világ és mindenki ellen,
hinne kell a győzelemben,
hisz előtted nincs lehetetlen.
A skinhead élt,
a skinhead él,
a skinhead élni fog!”

(Szántó 1988:115)

„Ó ez a nemzedék
egy győztes nemzedék.
Ha nem fehér, akit látsz,
akkor ne sokat tétovázz!
Nem elég, ha ordibálsz,
állj be a sorba! Mire vársz?”

(Szántó 1988:118)

Fehér, magyar ifjak, főként fiúk legyenek az ország-világ avantgarde-ja, amely megvédi a hagyományos értékeket, sőt újakat hoz létre. Az erőszakos konfliktust ez a sajátos értelmezés kiemeli a csoportok közötti kölcsönös utcai csetepaték közül, „megideologizálja”. Az erőszak, a brutalitás mint érték összekapcsolódik a fehér és a magyar felsőbbrendűségének tudatával, „nomád”, „harcos” erényeket kölcsönöz nekik. A főként férfi tagok között szép számban fordultak elő a tengerészeti és a katonai középiskolák diákjai, ahol az erőszakos, „macho” szubkultúrákra foglalkozási fogékonyság is kialakul, s a férfiszolidaritásnak, az ellenséggel szembeni kemény fellépésnek van bizonyos kultusza.

A szkinhed szubkultúra nem hoz létre önmaga politikai értelemben vett „ideológiát”, ezt a szkinhedeket ifjúsági „rohamcsapatként” integráló politikai szervezetek, illetve vezetőik viszik be a mozgalomba. Ezek a szervezetek a két világháború közötti szélsőjobb rasszista hagyományait közvetítik a szkinhedekhez, miként a magyar emigráció bizonyos csoportjai, illetve az osztrák és a német „mozgalomtestvérek”, amelyek segítik a magyar mozgalom artikulációját, például azzal, hogy Bielefeldben nyomtatták egyik első periodikájukat. Az egyik szélsőjobboldali perben jól dokumentálhatóak voltak annak az aktivistának az osztrák szélsőjossal és az amerikai magyar jobboldali emigrációval való összeköttetései, aki később a szkinhedek egyik szélsőjobboldali „keresztapja” lett.

Magyarországon a rendszerváltás után a szkinhedek elnyomott és üldözött szubkultúrából politikai szervezetek létrehozására és igényeik nyilvános artikulációjára alkalmas csoporttá váltak. A „Nemzeti ifjúság” szervezetei kiadványaikban nem jelenítik meg a rasszizmust, hanem neutrális ifjúsági szervezetként mutatkoznak be, amely küzd a drogfogyasztás ellen, olcsó nyári táborokat szervez, segíteni akarja a magyarokat saját hazájukban. Korábbi nyílt rasszizmusukat feladva a legalizált szervezetek az ifjúsági mobilizáció olyan formáit igyekeznek alkalmazni, amelyekkel nem zárják ki magukat a politikai diskurzusból (Sárközi 1994:30).

A rendszerváltás után a szkinhedek kulturális és politikai törekvései összefonódtak. Kihasználják azokat az új csatornákat, amelyeken céljaikat, értékeiket az ifjúsági szubkultúrán túl, szélesebb nyilvánossághoz közvetíthetik. Az intézményes csatornák fokozottabb felhasználása talán hozzájárult ahhoz, hogy az erőszakcselekmények száma csökkent. A szkinhed rasszizmus ma Magyarországon a politikai diskurzus része lehet, szervezeteik bevett politikai szerepet töltenek be, nem szorulnak a rendszer margójára és az erőszakra mint egyetlen artikulációs formára. Herbert Marcuse egyik értekezésének (1982) tárgya a „represszív tolerancia” a pluralista rendszerekben, ahol a politikai részvétel intézményesítettségének kitágulásával a korábban a Rendszerrel szembeni ellenállásukat kizárólag erőszakos formákban artikuláló csoportok az új részvételi formák fejében

feladják represszív potenciáljukat, az erőszak alkalmazását, hiszen a pluralizmus ezt kívánja cserébe azért, hogy a csoport legálisan hozzáférhessen a politikai piacon a döntéshozatali folyamatokhoz. (Vö. az 1. ábrát és táblázatot a szkinhed erőszakról Magyarországon a 4. ábrával és a 2. táblázattal a szkinhed tiltakozásokról Magyarországon.)

b) Az antirasszizmus értelmezési keretei a pluralizmusnak és a jogegyenlőségnek a felvilágosodásban és a liberalizmusban gyökerező ideológiáját követik. Az MLKE nevével közvetlenül kapcsolódik az amerikai polgárjogi mozgalmakhoz, a fekete amerikaiak egyenjogúságának követeléséhez. E tekintetben a hatvanas évek emancipációs, jogegyenlősítő törekvéseinek örököseként kívánja a nyugat-európai és amerikai antirasszista diskurzust meghonosítani a magyar politikai kultúrában. A helyi problémát a romák diszkriminációja, a menekültek státusának rendezetlensége, illetve az idegenellenes támadások jelentik. Az egyesület alapításának célja az volt, hogy kommunikációt létesítsen a többségi magyar népesség és a nem-európai kultúrákból származó itt tartózkodó emberek között, hogy megkönnyítse az együttélést, kölcsönösen elismertesse a kisebbség és a többség kultúráját. Azonban az idegenellenes erőszak a reaktív elemeket erősítette fel az egyesület munkájában, elsősorban a tagok, illetve a nem európai kliensek elleni támadások, atrocitások dokumentálásával, a tiltakozás artikulálásával kellett foglalkoznia (vö. a 3. táblázaton és ábrán az antirasszista tiltakozások számának és megoszlásának alakulását Magyarországon a szkinhed erőszakcselekmények alakulásával).

A multikulturalizmus, a tolerancia és az emberi jogok jelentik az MLKE hivatkozási alapjait, elfogadja a plurális demokrácia alapértékeit, európai és globális kapcsolatokat tart fenn emberjogi szervezetekkel, részese hálózataiknak, részt vesz konferenciáikon, periodikákat cserél velük stb. Amint a külföldi diákokkal szembeni rasszista motivációjú erőszakos cselekmények száma csökkent, az egyesület határozottan átalakította működési területét, és azóta elsősorban az Európán kívüli menekültek sorsával és problémáival foglalkozik, akik internálótáborban vannak, avagy hivatali és egyéb problémákat okoz számukra a magyarországi tartózkodásuk. A kisebbség, amelyet az egyesület elsődlegesen véd és képvisel, maradt ugyanaz, de a problémahorizont, s vele az MLKE stratégiája is átalakult. Az ellenmozgalom-jelleg kezd visszaszorulni a rasszista erőszak csökkenésével, és profiljában egyre inkább a hatóságokkal szembeni jogvédelem kerül előtérbe, az egyesület korábban is ezt tartotta fő feladatának az erőszak áldozatai érdekében, akik nem kaptak megfelelő jogi segítséget a magyar állami szervektől. (Az egyesület munkáját saját kiadványaira és belső tanulmányaira alapozva mutatom be pl. MLKE Tájékoztató 1995.)

Szervezeti modellek

a) A szkinhedek elsődleges szerveződési formája Magyarországon és másutt is egyaránt az ifjúsági szubkultúra volt. Kapcsolataik a szubkultúra tagjai, csoportjai között informális módon jöttek létre, találkahelyeken, koncerteken, kocsmákban, s az itt kiépült hálózatokon keresztül szerveződtek a különféle aktivitások, így az idegenellenes erőszakcselekmények is. A szkinhed erőszak szituatív jellegű, tehát például a környezet reakciója, a hatóságok távolléte jelentenek olyan elősegítő avagy támogató momentumokat, amelyek a repressziós potenciál aktualizálását segítik avagy gátolják az informális csoportokban. A tervezett és szervezett erőszakos akciók tartósabb és stabilabb kapcsolatrendszer eredményei, mint például a Molotov-koktélok felhasználása Gyöngyösön a romák otthonai ellen.

A magyar szkinhedek esetében az együttesek holdudvarához vagy az „utcasarki társadalomhoz” kötődés azért is volt kezdetben szükség szerű, mivel a kommunista rendszer szervezeti monopóliuma miatt csak a rendszert támogató csoportok szerveződhetek meg formálisan és jelenhettek meg a nyilvánosságban. A kommunista szervezeti monopólium megszűntével, 1989 után a magyar szkinhedek is különféle formális szervezeti pozíciókat alakítanak ki.

1. „Mozgalom a szervezetben belül.” Szkinhed informális csoportosulások együttesen belépnek valamely politikai szervezetbe, vagy a szervezet mint csoportot kooptálja őket valamely funkcióra, mint a kisgazdapárt tette bizonyos szkinhed csoportosulásokkal, amelyekről azt várta, hogy a párt ifjúsági csoportjaiként működnek majd. Az egyébként a politikai támogatottság szempontjából nem túl erős magyar szélsőjobboldali szerveződések csaknem mindegyike igyekezett ilyen módon toborozni a „nemzeti ifjak” köréből.

2. Saját, önálló arculatú szervezetek kiépítése, amelyek persze szintén mozgósíthatnak támogatást kívülről, a „felőtt” szélsőjobb, avagy az emigráció részéről. A szkinhedek nehezen tudnak saját szervezeti identitással rendelkező formális struktúrákat kiépíteni, inkább hajlanak a különféle szélsőjobboldali szervezetekkel való szimbiózisra. A „keresztapák” személye és szervezeti változók: Romhányi László, Király B. Izabella, Porubszky (Potyka) István, Ekrem Kemál György, Szabó Albert és pártjaik. A változás oka kettős: egyrészt maga a szélsőjobboldali szervezeti világ is instabil nálunk belső forrásainak és támogatottságának gyengeségei miatt, másrészt a szkinhedek „kiöregedve” kilépnek a generációs szubkultúrából, hogy fiatalabbnak adják át a helyüket.

A több évtizedes kommunista elnyomás után a magyar szélsőjobb viszonylag gyorsan új szervezeti struktúrákat hozott létre egy bizonyos „mikropolitikai” avagy inkább „politika alatti” mezőben, abban az értelemben, hogy sem választási, sem pedig hatalmi tényezőként nincs igazán jelen a magyar politikában. Az új magyar szélsőjobboldal szervezetét a különféle kis létszámú, gyorsan összeolvadó és átalakuló szervezetek jellemzik, amelyek bizonyos találkahelyek –

mint korábban a Jurta Színház -, avagy akcióformák - például a Trianon-megemlékezés vagy október 23-a - körül jegecesedtek ki. Viszonylag kis személyi kört mozgatnak, amely azonban „ritkasága” és esetenként provokatív, botrányos akciói miatt elég jól dokumentált a sajtóban és főként az elektronikus médiumokban. A laza, hálózati jellegnek van bizonyos védekező funkciója is, hiszen e szervezetek és személyek egy része már volt büntetve politikai tevékenysége miatt, büntetőeljárás alatt állt vagy áll, tehát óvakodik az azonosítható szervezettől, az azonosítható egyéni felelősségvállalástól, a szervezeti identitástól. A magyar szélsőjobboldali szervezetek e fluiditásuk miatt könnyen kapcsolódhatnak a szkinhed szubkultúrák, illetve a nemzetközi jobboldali extremisták hálózataihoz.

b) A Martin Luther King Egyesület az egyesületi törvény szerint bejegyzett jogalany. 1991-ben, az utcai erőszakcselekmények felfutásának időszakában hozták létre külföldi diákok és az őket támogató magyar állampolgárok. Az ellenmozgalom tehát a már meglévő mozgalmi mobilizáció ellen jött létre. Jóllehet tagsága igen kis létszámú, azonban a körülmények hatására egyfajta jogvédő irodájává, lobbizó szervezetévé vált az erőszak sújtotta kisebbségeknek, elsősorban a nem-európai kultúrákból származó diákoknak. Nincsen kapcsolata az itt tanuló európai diákokkal, akiket nem sújtott a kilencvenes évek elejei utcai erőszak. Bizonyos értelemben az antirasszista polgári kezdeményezések egyikének tekinthető, amelyek a probléma különféle elemeire szakosodtak, mint a Wallenberg Egyesület, az Amnesty International, a MEJOK, avagy a Veritas és a Helsinki Watch, és a roma közösséggel kapcsolatos jogvédő és segítő tevékenységeket ellátó Autonomia Alapítvány, avagy a Kisebbségi Jogvédő Iroda. Tehát hasonlóan a szélsőjobboldal sokszínű szövetékéhez, amelyben a szkinhedek egy vonalat visznek, az MLKE is nagyobb mozgalmi családba illeszkedik Magyarországon, amely intenzív belföldi és külföldi hálózati részvételt jelent. A mozgalom is, az ellenmozgalom is a saját mozgalmi szektorukon belül a konfliktus és a kooperáció kapcsolatában álló mozgalmi szervezetek, kezdeményezések egyike.

Az MKLE nem csupán a jogvédő szervezetek hálózatába épül be, hanem a felsőoktatási hallgatók szervezeti-mozgalmi életébe is. Korábban a SOTE egyik kollégiuma adott helyet számára, ma pedig az idegen nyelvű diákok Kodolányi János Nyelvi Központja ad bizonyos infrastruktúrát az egyesület munkájához. Az egyesület így „mozgalom a szervezeten belül”, miként a felsőoktatási hallgatók kezdeményezéseinek csaknem mindegyike. Támogatást, anyagi és személyi segítséget kap a felsőoktatás bizonyos intézményeitől, így különösen a Budapesti Műszaki Egyetem a külföldi diákok továbbképzésével foglalkozó központja kötelezte el magát az MLKE támogatására a rasszista erőszak körüli konfliktusok időszakában, hiszen a BME számára számottevő bevételi forrás az ott tanuló nem-európai diákok tandíja.

Az MLKE ugyanakkor része a magyar jogvédő mozgalmak hálózatának, amelyek különböző funkciókra és tevékenységekre szako-

sodtak. Egyik csoport a romák kérdéseivel, egy másik a menedékesekkel törődik. Ezek a mozgalmak az európai civil jogvédő szervezetek hálózatainak tagjai. A szkinhed erőszak vonatkozásában kiemelendő itt az Anti Defamation League szerepe, amely önálló kiadványban – *The Skinhead international, 1995* – elemezte a neonáci szkinhedek idegenellenes tevékenységét szerte a világban, s így Magyarország is. Mint említetjük, az MLKE nem igazán foglalkozott és foglalkozik a romákat ért sérelmekkel – holott a szkinhedek sokszor ugyanabban az akcióban bántalmaztak romákat és külföldieket –, hanem a külföldiek sérelmére elkövetett erőszakcselekményekkel kapcsolatos monitoring és jogvédő tevékenységet lát el. A külföldiekkel szembeni erőszak csökkenésével a menedékesek problémái kerültek az egyesület tevékenységének homlokterébe.

Az MLKE így többféle mozgalmi és szervezeti profilt kombinál sikeresen: felsőoktatás-politikai területen működő szervezete anti-rasszista és jogvédő tevékenységével az alternatív és a diákmozgalmak spontánul, bázisdemokratikusan és lazán szervezett hálózataihoz kapcsolódik és igen élénk nemzetközi hálózati munkát folytat. Stabilizálódó szerepe a magyar mozgalmi szektorban éppen a többféle funkció és profil kombinálásán alapul. Vezetési és szervezeti struktúrája az amerikai mozgalmakutatók (Zald-McCarthy 1990) által leírt „átmeneti team” jellegű: kisszámú, félig-meddig professzionizált vezető fog össze lazán koordinált és a szervezethez, illetve a mozgalomhoz csak az eseti személyes érintettség alapján kapcsolódó támogatói kört. A külföldiek és az egyetemi hallgatók nem tartoznak a legjobban szervezhető csoportok közé, hiszen ideiglenes jelleggel tartózkodnak Magyarországon, átmenetileg kötődnek az itt elért státusukhoz, nincs stabil társadalmi-politikai háttérük, csak a közös vesztély, az utcai erőszak tereli őket össze.

A jogvédők szerveződése hasonlít a szkinhedekéhez: a kevés számú aktív személyt tömörítő mozgalmi szervezetek a szélesebb és lazán, a szimbólumok révén integrált szubkultúra támogatóihoz kötődnek. Mindkét esetben a külső aktíva elit fogja össze a laza szociális hálókat, a szkinhedeknél a jobboldali „keresztapák”, az MLKE esetén a jogvédő magyar aktivisták, akik biztosítják a szervezeti állandóságot és a kapcsolódást az emberjogi hálózatok nemzetközi és magyar vonulatához. Mozgalom és ellenmozgalom egymás kortársai ugyanabban a társadalmi-politikai környezetben, így nem csoda, ha van bizonyos hasonlóság szervezeti modelljeikben az ellentétes célok dacára is. A szervezeti analógiáknak azonban egyértelműen határt szab az, hogy a szkinhedek csoportjai és a belőlük kinövő jobboldali politikai szervezetek felépítése hierarchikus, a fasiszta „vezérelvet” (Führerprinzip) követi, ezzel szemben a jogvédők szervezetei az alternatív mozgalmak bázisdemokratikus, közvetlen demokratikus modellje szerint épülnek föl. A belső demokráciának persze az ilyen demokratikus igényű, ám kicsi, lazán szervezett tagságot összefogó viszonylag stabil szerveződés esetén is lehetnek problémái.

Szövetségi rendszerek

A támogatók és az ellenzők éppoly fontosak a mozgalmak szerveződése számára, mint a belső problémák. Külső segítség, kooperációk és koalíciók jellemzik a „konszenzusosnak” nevezett – például környezetvédelmi – mozgalmakat, amelyeket a közvélemény nagy része elfogad, támogat. Külső elutasítás, ellenzők és kritikusok formájában nyilvánul meg a társadalom konfliktusa azon „konfliktusos” mozgalmak felé, amelyeket elutasít a többség, mint pl. a rasszista erőszakot alkalmazó szkinhedeket, akik rendőri, bűnüldözési problémává válnak. Demokratikus rendszerben a rasszisták nem számíthatnak hivatalos támogatásra, ezzel szemben az antirasszista polgári kezdeményezések reménykedhetnek a politikai közösség és az állami szervek támogatásának elnyerésében. A rasszista erőszak „konfliktusos”, az antirasszista jogvédelem „konszenzusos” mozgalmak a kilencvenes évek elején Európában és Magyarországon is.

A társadalmi-politikai környezet alakulása a vizsgált időszakban két periódusra osztható: 1990–1994 között a kereszténydemokrata pártok koalíciós kormányzása, 1994 óta pedig a szociálliberális kormányzat időszaka.

a) A szkinhedeket a kommunista rendszer egyértelműen elutasította és ifjúságvédelmi, rendészeti problémaként kezelte működésüket. A szkinhedekkel szembeni repressziójában kombinálta az erőszakalkalmazást, az antikommunista orientációt, továbbá bármiféle civil kezdeményezés elutasítását. A szkinhedekre gyakorolt politikai-adminisztratív nyomás 1989-től jelentősen lecsökkent, megnyílt a lehetőség nyilvános működésükre.

A szkinhedek politikai mobilizációjában potenciális szövetségeseiként szóba jöhető szélsőjobboldali személyek, szervezetek és eszmeáramlatok a rendszerváltással kezdtek megszerveződni, illetve újjászerveződni Magyarországon. A szkinhedek előtt kitágult a politikai tér, a korábbi hivatalos elutasítással szemben enyhült a politikai elutasítás, és olyan kapcsolódási pontok keletkeztek számukra a politikai térben, amelyeket szubkultúrájuk intézményesítése során felhasználtak. Az Antall-kormányzat időszakában a kormánykoalícióból kivált csoportokra – amilyen a Torgyán vezette kiscgazdák, illetve a Csurka-féle MDF-radikálisok, és más, például Király B. Izabella képviselő vezette csoportosulások – esetleges politikai szövetségesként és támogatóként tekintettek bizonyos politizáló szkinhed csoportok. Kialakult Magyarországon a jobboldali mozgalmak hálózata, amelybe a korábban üldözött szubkultúra némely aktivistái és csoportjai integrálódtak, megtalálták támogatóikat és szövetségeseiket.

A szkinhedeknek politikai ellenfelei, ellenmozgalmak voltak a szocialista és liberális ellenzék támogatta csoportok, mint a Demokratikus Charta, az Alternatív Hálózat, illetve a különböző jogvédő szervezetek, köztük az MLKE. A rasszista erőszak elleni több nagy tüntetésen a „hálózatok hálózatai” jöttek létre a különféle politikai álláspontú, de összességében a jobboldal erőreakciójával szemben álló

baloldali-libertárius mozgalmakból. A szkinhedek a kereszténydemokrata kormányzat idején olyan politikai erőterben működtek, amelyben egyfelől erőteljes támogatást kaptak a jobboldali mozgalmak részéről, másfelől erős ellenmozgalmak voltak a jogvédő, libertárius póluson, tehát konfliktusmezőbe kerültek a két politikai tábor, a két mozgalmi „család” között.

b) 1994-ben a magyarországi parlamenti választásokon a szociál-liberális koalíció kerül uralomra, az addig kormányzó keresztény jobboldal pártjai pedig ellenzékbe. Mint Kriesi és szerzőtársai (1995) az elmúlt évtizedek nyugat-európai politikájának elemzése alapján megállapították, a nagy szociáldemokrata pártok jelenléte a kormányban vagy az ellenzékben fontos a baloldali libertárius mozgalmak mobilizációja szempontjából. Ellenzéki pozícióban segítséget jelentenek a baloldali-libertárius mozgalmaknak, intenzívvé teszik mobilizációs dinamikájukat, kormányzó pártként pedig biztosítékot jelentenek a baloldali reformpolitikára, s ekkor már nem annyira érdekeltek a saját politikai témáik elfogadtatására a parlamenten kívüli mobilizációban. Úgy tűnik, hogy ebben a modellben az MSZP ellenzéki és kormányzati szerepe is értelmezhető. Ellenzéki pártként az MSZP támogatta a baloldali és alternatív mozgalmak parlamenten kívüli mobilizációit, a liberálisokkal közös kormányra kerülése pedig kifogta a szelet a baloldali alternatív mobilizációból. Az antirasszizmus – félig-meddig a kormányprogram részeként – immár nem széles körű, politikai színezetű tiltakozásokban nyilvánul meg többé, hanem a félprofesszionális jogvédő tevékenység mindennapjaiban, amelyhez a kormányzattól politikai és anyagi támogatást kap.

Az antirasszista jogvédő mozgalmak szövetségeseinek kormányra kerülésével a mozgalmak egyfajta „pressure group” jelleget öltenek, többé már nem a kormány ellen tüntetnek az utcán, mint a keresztény kormányzat idején, hanem a kormányhivatalok előszobáiban igyekeznek lobbizni saját működési területük állami támogatása érdekében. Tevékenységük közvetítő szerepet tölt be a civil és a kormányzati szféra között, politikai radikalizmusuk, tiltakozási dinamikájuk számottevően csökken.

Ezzel szemben a szkinhedek és a szélsőjobb parlamenti kapcsolatainak lehetősége 1994 után már csak az ellenzékre korlátozódik Magyarországon, nem valószínűsíthető, hogy kialakulnak olyan átmeneti közvetítő elemek a szociálliberális koalíció és a szkinhedek, illetve a szélsőjobb politikai szubkulturái között, amelynek a kormánykoalícióból kiszakadva a szerveződő szélsőjobb partnerei voltak az előző kormányzati periódusban (Csurka, Torgyán, Király B. Izabella és mozgalmuk, illetve pártjuk). Ezzel szemben a korábban a parlamentben bizonyos intézményes politikai pozíciókkal rendelkező jobboldali pártok parlamenti vagy parlamenten kívüli ellenzékben még inkább érdekeltek a szélsőjobb oldali orientációjú fiatalok politikai megszervezésében. Ezt ez idáig legsikeresebben a Szabó Alibert vezette párt és mozgalom tudta megoldani, amely a szkinhed utcai erőszakot a félliberális tüntetések és más tiltakozások révén „levezeti”.

Az Antall-kormányzathól, illetve pártjaiból kivált politikai személyiségek és csoportok egy részének a szélsőjossal voltak bizonyos kapcsolatai, a Horn-kormány pártjai pedig a jogvédők irányában elkötelezett politikai szövetségesek, és egyértelműen elutasítják a rasszista motiváltságú erőszakot. A változások a rasszista erőszakkal kapcsolatos törvényhozás, a jogalkalmazás és rendészeti munka jellegének változásaiban is megmutatkoznak. Míg 1992-ben a köztársasági elnök október 23-ai beszédének megzavarása kapcsán a szkinhedek bizonyos politikai háttérrel rendelkeztek, amely egyes találgatások szerint a kormányzati szféráig terjedt, ugyanez a szociálliberális kormányzatnál legfeljebb a jogvédő, antirasszista szervezetek oldalán képzelhető el. A két nagy politikai koalíció támogatása révén a rasszista és az antirasszista mozgalmak konfliktusa a politikai konfliktusok arénáján belül ritualizált és intézményesített formákat öltött a rendszerváltás után Magyarországon.

Akcióformák és stratégiák

A különféle politikai mozgalmakban a mobilizációs stratégiák közös eleme a tiltakozás mozzanata. A közvetítő, a demonstratív, esetleg kényszerítő jellegű politikai tiltakozó akciók a mozgalmak működésének sajátos „erőforrásai”. Eltérően a politikai pártoktól, amelyek céljaik elérésére a választók támogatását kívánják megszerezni, a mozgalmak sajátossága Lipsky (1968) amerikai kutató szellemes megállapítása szerint a „tiltakozás mint erőforrás” bevetése. Ennek megszervezésére szolgálnak a különböző mobilizációs kampányok, amelyeknek a jellegét a kitzított célok, a választott akcióformák és a mozgósító szervezetek sajátosságai határozzák meg.

A tiltakozás mint erőforrás felhasználása az összes mozgalmakat jellemzi, de ezen belül eltérő a megválasztott stratégiák és az akcióformák jellege és a mozgalom tiltakozási kultúrájában elfoglalt helye. Joachim Raschke (1985:294) hamburgi politológus az intézményekhez való viszony és a cselekvés hatásainak orientációja alapján tartja összehasonlíthatónak a különféle mozgalmak akcióformáit.

	intermedier	demonstratív	direkt-kényszerítő
intézményes	X	X	-
többdimenziós	X	X	X
intézményellenes	-	X	X

Raschke a mozgalmi akcióformák között az intézményes kereteken belül elhelyezkedőt, illetve az intézményeken kívülit, sőt a velük ellentétes, ellenük irányulót állítja egymással szembe tiszta típusokként, azonban megengedi többdimenziós akcióformák esetében a két típus keveredését. A társadalmi mozgalmak politikai tiltakozását többnyire a két tiszta típus keveredése, a többdimenziós akcióformák jellemzik. Adott mozgalom eltérő konfliktustípusokban eltérő, intéz-

ményes és intézményellenes akcióformákat alkalmazhat, sőt kombinálhatja is őket egymással ugyanazon konfliktusban kifejtett tiltakozásaiban, például a konfliktus eszkalálódása, avagy az intézményes akcióformák lehetőségeinek kimerítése után, illetve hatástalanságuk esetén. Vannak persze egyfelől az intézményes formákkal nemigen párosítható, intézményellenes akcióformák, mint például a terrorizmus, másfelől olyan mozgalmak, amelyek határozottan elutasítják az intézményellenes akciókat. A legalitás-intézményesség tekintetében nagy különbségek lehetnek aközött, ahogyan azt a mozgalmak, illetve a hatóságok vagy az alkotmány értelmezik, ami az akcióformák extern és intern felfogása közötti ellentmondásokhoz és ellentétekhez vezethet.

Az intézményes, az intézményellenes és a többdimenziós akciókat magában foglaló mozgalmi stratégiákat Raschke három akcióforma kombinációjával írja körül. Az intézményes stratégiák közvetítő és demonstratív akcióformákat alkalmaznak, de nem használják fel a direkt-kényszerítő formákat. A közvetítés a mozgalmak és az intézmények között többféle formát ölthet (alírásgyűjtés, petíciók, tárgyalás, informálás). A demonstratív akcióformák a szélesebb nyilvánosság számára tartalmaznak „üzenetet” a mozgalom céljairól, ideológiájáról, értékeiről, amelyeket minél szélesebb körben tudatosítva igyekeznek nyomást gyakorolni a közvéleményre célja elérése érdekében (például Greenpeace-akciók). A direkt-kényszerítő akcióformák a közvetlen célelérést avagy az arról való tárgyalások kikényszerítését szolgálják, és a mozgalom ellenfeleit vagy a szélesebb társadalmi-politikai környezetet, sokszor az államhatalmi-államigazgatási szerveket kényszerítik valamilyen tevékenységnek a végrehajtására, vagy pedig a tűrésére (például a bombariadós fenyegetés avagy az ülősztrájkos blokádnál a direkt kényszerítést kombinálhatja a demonstratív hatással).

Az intézményes kereteken belül maradó mozgalmi stratégiák az intermedier és a demonstratív akcióformákat ötvözik, az intézményellenes stratégiák a demonstratív és a direkt-kényszerítő formákat kombinálják. A többdimenziós stratégiák mindhárom akcióformát tartalmazhatják, mint például a taxisblokádnál történt.

A fenti sémát igyekszünk a szkinhedek és a jogvédő ellenmozgalom akcióformáinak és stratégiáinak elemzésében kamatoztatni.

a) A szkinhedek egyértelműen intézményellenes stratégiát folytattak a kommunista rendszerben. A rendszerváltás után olyan többdimenziós stratégiára tértek át, amelyben egyaránt helyet kaptak az intézményellenes erőszakcselekmények és a szövetségek a politika olyan aktoraival, amelyek nyitottak voltak irányukban. Felhasználják céljaikra a szólás- és a gyülekezési szabadság nyújtotta lehetőségeket, kiadványokat jelentetnek meg, találkozókat, fesztiválokat, gyűléseket szerveznek. Az intézményes akcióformák megjelenésével és stabilizálódásával párhuzamosan csökken az intézményellenesnek tekinthető erőszakos tiltakozások száma. A demonstratív akcióformákon belül különösen a tüntetéseket tudja jól felhasználni a legali-

tás határain mozgó Szabó Albert-féle csoportosulás arra, hogy a tüntetések körüli kisebb szabályszegésekkel integrálja a szkinhedek provokatív potenciálját. A csoport akciói politikai, jogi és publicisztikai vitákat kavarnak, de többnyire a legalitás határai mentén maradnak. A szkinhedek és az általuk támogatott szervezetek továbbra is többdimenziós stratégiát követnek, hiszen nem tűnnek el erőszakos cselekményeik, bár azok száma csökken, és megerősödik a félig-meddig intézményesített aktivitásuk (vö. az 1. táblázatot és ábrát a szkinhed erőszak időbeli megoszlásáról a 2. táblázattal és ábrával a szkinhed tiltakozások időbeli megoszlásáról). A „kalkulált normaszegés” stratégiája jellemzi a Szabó Albert-féle mozgalmat: a totalitárius szimbólumok helyett „új” formákat felmutatva, a nagyobb jobboldali csoportok – mint a MIEP – tüntetéseit megzavarva, az etnikai csoportokat sértő, ellenük uszító szövegeket némileg szalonképebben prezentálva, egyszerre igyekszik provokáció révén felhívni magára a figyelmet a médián keresztül, ugyanakkor, ha lehet, kivédeni a rendőreinek beavatkozását. A szólás- és a gyülekezési szabadságot saját céljaikra kihasználva a szélsőjobboldali aktivisták olyan ártatlan áldozatok képében igyeksenek feltűnni, akiktől éppen a szociálliberális kormány tagadja meg a szabad megnyilvánulás jogát.

b) Az antirasszista jogvédők – így az MLKE is – az intézményes, erőszakmentes formákhoz kötődnek, a demonstratív és a közvetítő akcióformákat alkalmazzák. A kereszténydemokrata kormányzat idején nagyobb volt a demonstratív formák aránya, mivel közvetítésre kevesebb lehetőség nyílt, a szociálliberális kormányzat időszakában viszont a hatóságok és a mozgalom, illetve az érintettek közötti közvetítés funkciója erősödik, s csupán bizonyos egyedi esetekben folyamodnak demonstratív akciókhoz a jogvédők (lásd a 3. táblázaton és ábrán a jogvédők tiltakozásainak időbeli megoszlását). Ugyanakkor megjelentek a jogvédők és a rasszisták közötti direkt konfliktus lehetőségét hordozó situációk. 1995 nyarán a rendőrségnek kellett beavatkoznia, hogy elkerülhetővé váljon az összecsapás a „fasisztákat” provokáló aktivistákkal (Tódor 1996:22-24). A romák esetében is megjelennek az erőszakos önvédelem reflexei a közösségüket ért támadások alkalmával. Így például 1988-ban a szkinhed támadásokról szóló hírekkel feltűzelt romák csoportja civil ruhás rendőrök gépkocsiját rongálta meg, akik éppen az ügy felderítése végett járták a környéket (Szántó 1988:208-211). A romák és a szkinhedek között egyes szórakozóhelyeken, lakónegyedekben támadt csetepaték is nemegyszer utcai harcokba torkolltak, például Egerben és Gyöngyösön, ahol a romákkal szembeni atrocitások miatt 1993-ban és 1994-ben két nagy romatüntetés megszervezésére került sor. Az idegenek körében is megjelent az erőszak alkalmazása az áldozatok részéről. 1992-ben a legerősebb szkinhed támadási hullámat egy nigériai által elkövetett késelés váltotta ki: halálosan megsebesítette az őt támadó fiatal magyar szkinhedet. Mindenesetre az utcai harcok eszkalálódását eddig a rendőri beavatkozások – például az 1993-as egri romatüntetésnél a szkinhedek kis csapatának előállítására – révén el lehetett

kerülni. (A politikai szubkultúrák közötti utcai harcok intézményesüléséről és ritualizálódásáról lásd della Porta 1991.)

Összefoglalva, a szkinhedek stratégiája Raschke kategóriái szerint a tisztán intézményellenestől a többdimenziós irányában fejlődött. Az antirasszista jogvédők mozgalma ugyan önértelmezése szerint erőszakmentes és intézményes, de az érintettek önvédelme során, illetve bizonyos radikális csoportok akcióiban sor került erőszakos formák alkalmazására is. A jogvédők és az őket támogató többség, valamint a demokratikus politikai erők azzal az ördögi körrel találják szembe magukat, hogy mennyiben igazolható, ha a demokratikus és erőszakmentes konfliktusmegoldást intézményesítő rendszer az erőszakmentességet alkalmazza az erőszakot tanúsító, a pluralista rendszer alapjait megkérdőjelező kisebbséggel szemben?

A társadalmi-politikai ellenőrzés

A hatóságok társadalmi-politikai ellenőrzést gyakorolnak a területükön megjelenő mobilizációk és tiltakozások felett. Raschke (1985:359–363) a totalitárius-autoriter rendszerekre jellemző „elutasító”, valamint a demokratikus-plurális rendszerekben alkalmazott „szelektív kontroll” típusú ellenőrzést állította szembe egymással. Az első típus, amelybe a kommunista rendszerek is tartoztak, megkísérel megakadályozni minden, nem a rendszer vezérlőpultjától kiinduló mobilizációt és tiltakozást, bármiféle irányultságú legyen is. A demokráciák viszont értékeik révén „megszűrjük” az elutasítással sújtott és az engedélyezéssel avagy a támogatással tolerált és segített kezdeményezések körét. Az ellenőrzés eszközei változatosak: alkotmány, büntetőtörvények, a büntetőeljárás és a bűnüldözés, a közrendfenntartás szabályozása, a rendőrség stratégiái, a titkosszolgálatok működése, különféle pozitív és negatív szankciók, amelyeket a hatóságok a civil szférával szemben gyakorolhatnak. A továbbiakban csak címszerűen említünk meg néhány alkotmányjogi és büntetőjogi szankciót, illetve alkalmazási stratégiát, amelyeket a Magyar Köztársaság gyakorolt és gyakorol az idegenellenes erőszakkal szemben. A szkinhedek a kommunista rendszerben teljes elutasítással találkoztak, bár a bíróságok a fiatalokú elkövetőkkel szemben ekkor sem alkalmazták a büntetőtörvények teljes szigorát. Az 1988-as ügyekkel kapcsolatosan elítéltek többsége pedig az új rendszer kezdetén gyakorolt közkegyelemben részesült. A demokratikus rendszerben az alkotmánybíróság és a parlament az izgatással kapcsolatos régi büntetőszabályok átalakításával eltörölte azokat a törvényhelyeket, amelyeket a szkinhed erőszakkal szemben korábban alkalmaztak. Viszont erőteljesen megnövekedett a rasszista motivációjú erőszakcselekmények száma, amelyekre a BTK 136. paragrafusát lehetett – és jogdogmatikai szempontból kellett is volna – alkalmazni (Bócz 1993),

azonban a fiatalok bünelkövetők további kriminalizálásának elkerülése érdekében a bíróságok eltekintettek az igen kemény szankciók kiszabásától. A néhány évig tartó jogi és politikai vita a rasszista erőszakcselekmények elleni szankciók kérdéséről bizonyos jogi szabályozási igényt fogalmazott meg, és egy időre csökkentette a rizikót az elkövetők számára. A büntetőjogszabályok gyors változása, a jogi-politikai vita következtében a bűnüldöző szervek elbizonytalanodása, a cselekmények politikai jellege átmenetileg csökkentette az ilyen erőszakcselekmények szankcionálásának esélyét, illetve a szankciók súlyát. Ez a bizonytalan helyzet a társadalmi-politikai ellenőrzés normái és alkalmazásuk gyakorlata révén részben hozzájárulhatott – más tényezőkkel együtt – a rasszista erőszakcselekmények számának átmeneti megnövekedéséhez. A hosszan tartó bizonytalanságból talán kiutat jelent a köztársasági elnöknek az a javaslata, amelyet a parlament 1996. III. 12-én fogadott el a büntetőtörvénykönyv módosítására, s amely új cikkelyeket iktatott be az etnikumokkal szembeni propaganda, izgatás és gyűlöletkeltés, valamint erőszak büntetésére. Az új jogszabályok gyakorlati alkalmazása egyelőre még nem tekinthető át, mindenesetre céljuk a korábban a nemzetközi normákon alapuló, de nem alkalmazott súlyos büntetési tételek, illetve az eltörölt izgatási tényállás között kialakult jogi vákuum kitöltése lenne.

A szkinhedek politikai intézményesedésével kapcsolatos másik büntetőjogi és bűnüldözési problémakört az 1993-ban meghozott jogszabály rendezte, amely tiltja a jobb- és a baloldali totalitárius szimbólumok nyilvános használatát. Gyakorlati bizonytalanságok azonban bőven vannak, mint azt a Szabó Albert-féle csoportok megnyilvánulásainak megítélésével kapcsolatos jogi-politikai viták tükrözték 1995/1996-ban, amikor a közvélemény egy része nehezen tudta feldolgozni azt a problémát, hogy a jogállamnak saját szabályait betartva kell fellépnie azokkal szemben is, akik e szabályokat nem tartják tiszteletben.

Diagnózis és/vagy terápia?

A nemzetközi szakirodalom is kevésbé foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy milyen problémákat vet fel az a szituáció, amikor „rút”, nemdemokratikus vagy éppenséggel antidemokratikus mozgalmakkal és politikával kell foglalkoznia a társadalomtudományi kutatásnak (Diani-Segne 1996; Marsh-Wickham 1996). Mind a kommunista rendszerben, mind a liberális és baloldali orientációjú társadalomtudósok esetében szinte kötelező az ilyen csoportok elemzésekor a kritika és elutasítás – különböző formáikban és intenzitással. Vajon segíti-e az efféle „politikai korrektség” politikai vagy etikai kényszere a társadalomtudományi elemzést?

A deviancia-kutatások, a bűnözéssel és a társadalmi normák megsértésével kapcsolatos vizsgálódások a „megértés és magyarázat” kettős követelményét támasztják a kutatók számára, még akkor is, ha

ezeknek a kutatásoknak nyilvánvalóan az a céljuk, hogy a problémákat vagy negatív társadalmi következményeiket felszámolják, vagy minimálisra csökkentsék. A diagnózis és a terápia funkcióinak azonban elkülönült szakaszokban, más-más módon kell érvényesülniük a kutatásban és a terapeutikus motiváltságú társadalmi cselekvésekben. A diagnózis szempontjából a skinhead rasszista erőszak és a jogvédők mobilizációi a mozgalmi szektornak egymással interaktív kapcsolatban álló sajátos szegmensei, amelyek nem „jobbak” vagy „rosszabbak” egymásnál, azonban mihelyt a nevelők, a jogalkalmazók, avagy a különböző szintű döntéshozók terapeutikus szempontjai érvényesülnek, akkor a demokratikus jogállam értékei világosan elhatárolják egymástól egyfelől az erőszakmentes jogvédőket, mint a demokratikus konszolidáció támogatóit, másfelől az idegenellenes erőszak alanyai mint a demokratikus rendet destabilizáló, a kulturális és jogi normákat megszegő, deviáns személyeket és csoportokat. A diagnózisnak és a terápiának azonban nem szabad „összecsiszni”, mert akkor a társadalomtudományi megértés és magyarázat lehetősége nagymértékben csökken vagy akár teljesen megszűnik – akkor is, ha mégoly evidens a terápia szempontrendszer.

HIVATKOZÁSOK

(Rövidítés: *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen* = *FJ NSB*)

- Aktuelle Aspekte des Rechtsextremismus*. 1994. Bonn: Bundesministerium für Inneren
 Allen, John–Braham Lewis (eds.) 1992. *Political and Economic Forms of Modernity*.
 Cambridge: Polity Press
- Andorfer Miklós 1993. *A nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport elleni bűncselekmények nyomozásának tapasztalatairól*. Budapest: ORFK
- Aus Politik und Zeitgeschichte*. Sonderhefte 1990/46-47; 1993/46-47; 1995/48.
- Bergmann, Werner–Rainer Erb 1994a *Eine soziale Bewegung von Rechts?*
FJ NSB, 2. 80–99.
- Bergmann, Werner–Rainer Erb 1994b *Probleme der Kategorisierung des modernen
 Rechtsextremismus*. *FJ NSB* 4, 26–35.
- Beyme, Klaus von (ed.) 1988. *Right Wing Extremism in Western Europe*.
 London: Frank Cass
- Bócz Endre 1993. *A skinhead ügyek*. Budapest: ORFK
- Brown, Archie (ed.) 1984. *Political Culture and Communist Studies*.
 London: MacMillan
- Butterwege, Christoph 1993. *Rechtsextremismus als neue soziale Bewegung?*
FJ NSB, 2, 17–25.
- Butterwege, Christoph 1994. *Mordanschläge als Jugendprotest*. *FJ NSB*, 4, 35–42.
- Cigánylét*. 1991. Budapest: MTA PTI
- Csepeli György 1995. *Európai és nemzeti*. In Gázsó–Stumpf 1995. 139–156.
- della Porta, Donatella 1991. *Die Spirale der Gewalt*. *FJ NSB*, 2, 53–63.

- Diani, Mario-Sandro Segre 1996. The Analysis of Contemporary Right Wing Movements. *Új Rendészeti Tanulmányok* 2.
- Diani, Mario-Hein Anton van der Heijden 1994. Anti-Nuclear Movements Across States In: Helena Fiam (ed.) 1994. *States and Anti-Nuclear Movements*. Edinburgh: Edinburgh U. P., 355-383.
- Egyed Albert 1993. Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon. In: *Magyarország Politikai Évkönyve*. Budapest: DKKA, 293-304.
- Gábor Kálmán (szerk.) 1992. *Civilizációs korszakváltás*. Szeged: MHIKT
- Galtung, Johan 1975. *Strukturelle Gewalt*. Hamburg: Rowohlt
- Gamson, William A. 1975. *The Strategy of Social Protest*. Homewood Ill. Dorsey P.
- Gamson, William A.-David Meyer 1995. Framing of Political Opportunities. In: John D. McCarthy et.al. *Comparative Perspectives on Social Movements*. Cambridge U.P.
- Gazsó Ferenc 1995. Nemzedéki. In: Gazsó-Stumpf 1995. 90-110.
- Gazsó Ferenc-Stumpf István (szerk.) 1995. *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest: Ezredforduló
- Gress, Franz-Hans-Gerd Jaschke-Klaus Schönekäs 1990. *Neue Rechte und Rechtsextremismus in Europa*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Gurr, Ted R. (ed.) 1980. *Handbook of Political Conflict*. London: The Free Press
- Halmai Gábor 1990. *Az egyesülés szabadsága*. Budapest: Atlantisz
- 1994. *A vélemény szabadság határai*. Budapest: Atlantisz
- Heiland, Hans-Günther-Christian Lüdemann (Hrsg.) 1996. *Soziologische Dimensionen des Rechtsextremismus*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Heitmeyer, Wilhelm (ed.) 1994. *Das Gewalt-Dilemma*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Hirschmann, Albert O. 1970. *Exit, Voice, Loyalty*. Cambridge Mass
- Jahrbuch Extremismus und Demokratie*. Band 1-7. Baden-Baden: Nomos
- Jobboldali radikalizmus tegnap és ma*. 1993. Budapest: Politikátörténeti Intézet
- Jönnék? Mennek? Maradnak?* 1994. Budapest: MTA PTI
- Kéri László 1995. A politikai szocializáció. In: Gazsó-Stumpf 1995. 122-139.
- Koopmans, Ruud 1995. *Explaining the Rise of Racist and Extreme Right Violence in Western Europe*. Berlin: WZB FS; III-95-101.
- Koopmans, Ruud-Jan Willem Duyvendaak 1991. Gegen die Herausforderer. *FJ NSB*, 2, 17-31.
- Kowalsky, Wolfgang-Wolfgang Schroeder 1994. Rechtsextremismusforschung. *FJ NSB*, 4, 65-76.
- Kowalsky, Wolfgang-Wolfgang Schroeder (eds.) 1994. *Rechtsextremismus*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Kriesi, Hanspeter et. al. 1995. *New Social Movements in Western Europe*. London: UCL
- Kühnel, Wolfgang et. al. 1994. Soziale Netzwerke und Gruppenprozesse. *FJ NSB*, 4, 42-54.
- Ladányi János 1989. A lakásrendszer és a cigány. *Valóság*, 8, 73-90.
- 1991. A miskolci gettóügy. *Valóság*, 4, 45-54.
- Laki László: Ifjúsági munkanélküliség. In: Gazsó-Stumpf 1995. 70-90.
- Lang, Kurt-Gladys Engel Lang 1968. Racial Disturbances as Collective Protest. *The American Behavioral Scientist* (Vol. 11.) 4, 11-13.
- Lipset, S. Martin 1983. *Political Man*. London: Heinemann (Magyarul: *Homo Politicus*. Budapest: Századvég, Osiris. 1996.)
- Lipsky, Michael 1968. Protest as a Resource. *American Political Science Review*, (Vol.62.) 4, 1144-1159.

- Lo, Clarence Y. H. 1982. Countermovements and Conservative Movements. *Annual Review of Sociology*, (Vol. 8.) 107–134.
- Marcuse, Herbert 1982. Repressive Toleranz. In: Wolff Robert P. et. al. *Kritik der reinen Toleranz*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 92–127.
- Marsh, Michael–James Wickham 1996. New Social Movements on the Right? *Új Rendészeti Tanulmányok*, 2.
- Martin Luther King Egyesület 1995. Tájékoztató. Budapest: MLKE
- McAdam, Doug 1982. *Political Process and the Development of Black Insurgency*. Chicago: The Univ. of Chicago P.
- Merkl, Peter H.–Leonard Weinberg (eds.) 1993. *Encounters with the Contemporary Radical Right*. Boulder: Westview
- Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók. 1992. Budapest: MTA PTI
- Misztal, Bronislaw–Craig J. Jenkins 1995. The Politics of Protest. In: Craig J. Jenkins–Bert Klandermans (eds.) 1995. *The Politics of Social Protest*. Minneapolis: Univ. of Minnesota P. 324–341.
- Neidhardt, Friedhelm–Dieter Rucht 1993. Auf dem Weg in die Bewegungsgesellschaft? *Soziale Welt* 305–326.
- Noszka Gábor 1992. *Jelentés a skinhead jelenségről*. Budapest: ORFK
- Oberschall, Anthony 1970. Group Violence. *Law and Society Review*, 61–92.
- 1973. *Social Conflict and Social Movements*. Prentice
- 1993. *Social Movements*. London: Transaction
- Ohlemacher, Thomas 1994a. Schmerzhaftes Episoden. *FJ NSB*, 4, 16–26.
- 1994b. Public Opinion and Violence Against Foreigners in the Reunified Germany. *Zeitschrift für Soziologie* (Jg.23.) 3, (Juni) 222–236.
- Praag, Philipp van jr., 1992. *The Velvet Revolution*. Publikálatlan kézirat. Amszterdam
- Rác József 1995. Ifjúsági marginalizáció, ifjúsági szubkultúra. In: Gázsó–Stumpf 1995. 8–46.
- Raschke, Joachim 1985. *Soziale Bewegungen*. Frankfurt am Main: Campus
- Rechtsextremismus als soziale Bewegung? 1996. *Sonderheft Berliner Debatte -Initial*, 1.
- Rucht, Dieter 1991. Das Kräftefeld soziale Bewegungen, Gegenbewegungen und Staat. In: *FJ NSB*, 2, 9–17.
- Sárközi Judit 1994. *Kopaszok*. Budapest: Educatio
- Stewart, M. Sinclair 1993. *Az oláhigány identitás*. Budapest: T-Twins
- Stumpf István 1995. Ifjúság. In: Gázsó–Stumpf 1995. 110–122.
- Szabó Máté 1995. Társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozás, politikai szervezetek a magyarországi rendszerváltás folyamatában. *Politikatudományi Szemle*, 4. 51–79.
- Szakolczai Árpád–Heltai Péter 1989. Erőltetett modernizáció és tolerancia. *Valóság*, 4.
- Szántó Gábor 1988. *Bőrfejük*. Budapest: Népszava
- Tanulmány a skin-head jelenségről*. 1993. Budapest: ORFK, 26–124
- Tarrow, Sidney 1989. *Democracy and Disorder*. Oxford: Oxford U. P.
- Kollektives Handeln. 1991. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Vol. 43, 647–670.
- 1994. *Power in Movement*. Cambridge: Cambridge U. P.
- 1995. The Europeanisation of Conflict. *West European Politics*, 2, 223–252.
- Tájékoztató jelentések az új típusú ifjúsági csoportosulásokról, a skin-head jelenségről. 1992. Budapest: ORFK.
- The Skinhead International: a World-Wide Survey of Neo-Nazi Skins*. 1995. New York: Anti-Defamation League

- Tilly, Charles 1978. *From Mobilization to Revolution*. New York: Random House.
- Tódor János. 1996. Hungaristák. *Mozgó Világ*, 3, 17-31.
- Vannak-e emberi jogaink?* 1992. Budapest.
- Verfassungsschutzberichte 1990-1995*. Bonn: Bundesministerium für Inneren. 1990-1995.
- Zald, Mayer N.-John D. McCarthy (eds.) 1990. *Social Movements in an Organizational Society*. London: Transaction
- Zald, Mayer N.-Bert Useem 1990. *Movement and Countermovement Interaction*. In: Zald-McCarthy 1990. 247-273.
- Zimmermann, Ekkart 1983. *Massenmobilisierung*. Zürich: Interfrom
- 1996. Protest, Collective Violence and Patterns of Mobilization in Western Europe. *Új Rendészeti Tanulmányok*, 2, 109-130.

1. táblázat

*Szkinhed támadások Magyarországon:
a Martin Luther King Egyesület és az Országos
Rendőrfőkapitányság adatainak összevetése*

	MLKE	ORFK
1991	40	1
1992	80	12
1993	13	5
1994	16	3
1995	7	1

2. táblázat

*Szkinhedek tiltakozása Magyarországon 1989–1995**

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Tiltakozások száma	0	0	1	2	2	4	0

* Forrás: 1989/95 a napisajtó tartalomelemzése (Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Népszabadság)

3. táblázat

Szkinhed támadások és a jogvédők tiltakozása**
Magyarországon 1991–1995*

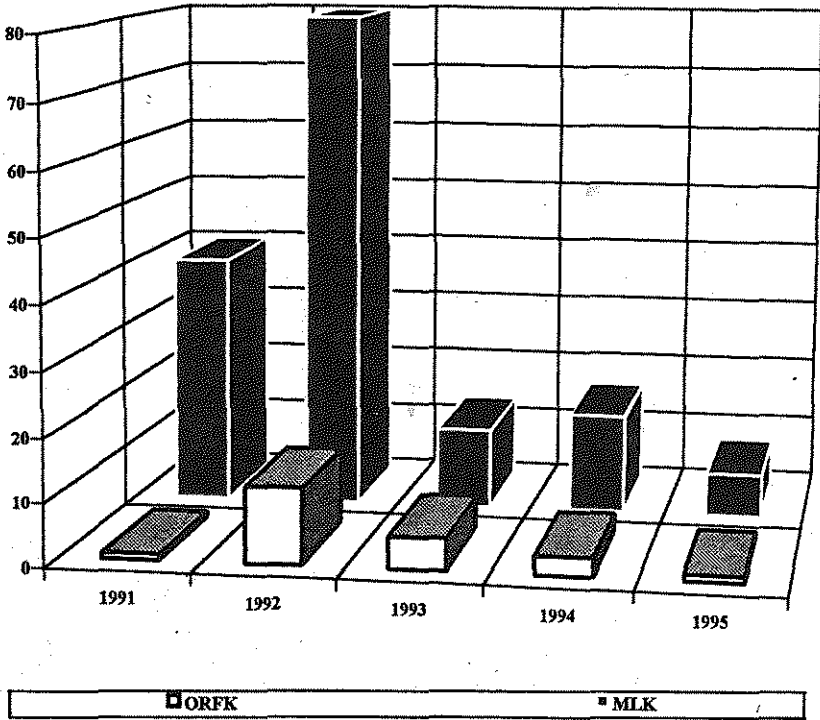
	1991	1992	1993	1994	1995
Jogvédők	6	9	5	3	2
Szkinhedek	40	80	13	16	7

* A szkinhed támadások adatainak forrása: Martin Luther King Egyesület

** A jogvédő tiltakozások forrása napisajtó tartalomelemzése (lásd 2. tábla jegyzete).

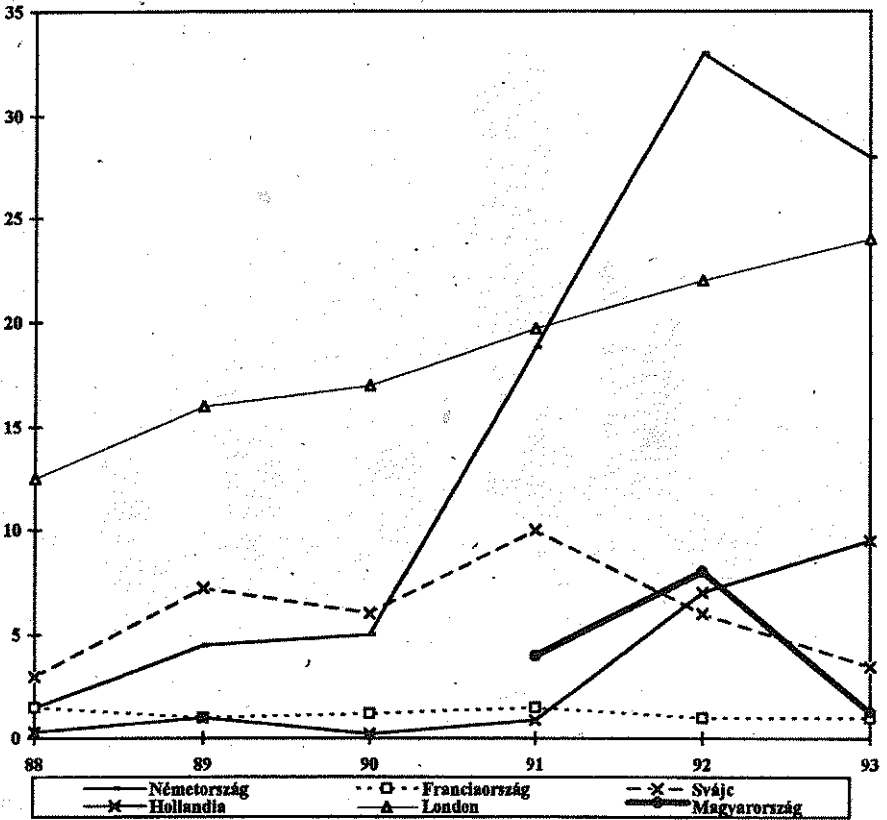
1. ábra

Szkinhed támadások Magyarországon: a Martin Luther King Egyesület és az Országos Rendőrfőkapitányság adatainak összevetése

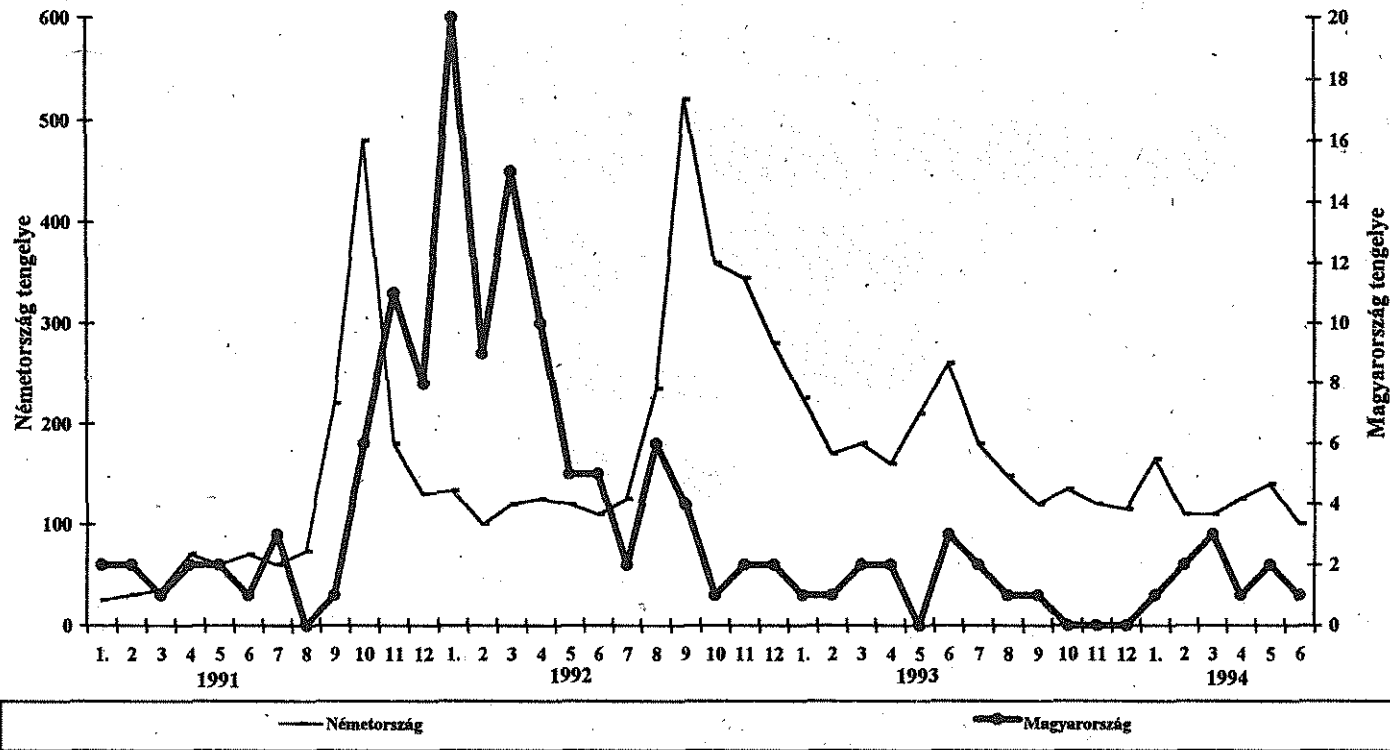
2. ábra

Rasszista támadások összehasonlítása Nyugat-Európában és Magyarországon (millió lakosra vetítve)

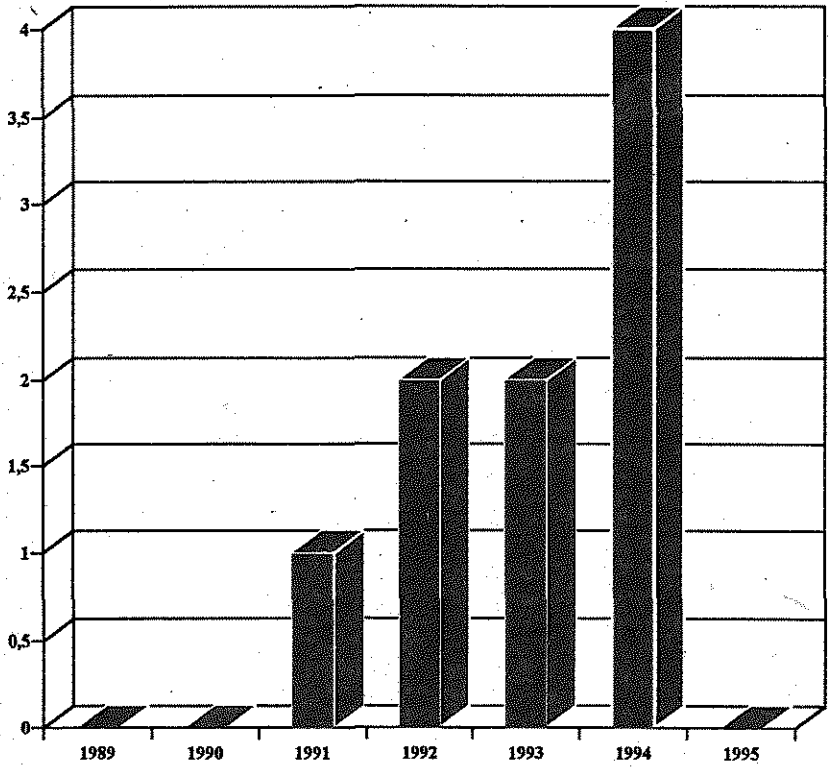
Forrás: R. Koopmans (Wissenschaftszentrum Berlin FS III 95-101. 11. o.) és Magyarországon a Martin Luther King Egyesület 1991-1993

Rasszista támadások száma Németországban és Magyarországon 1991-től 1994 júniusáig

Forrás: R. Koopmans (Wissenschaftszentrum Berlin FS II 95-101, 27. o.) és Magyarországon a Martin Luther King Egyesület adatai 1991–1993

4. ábra

Szkinhedek tiltakozása Magyarországon 1989–1995

5. ábra
Színhed támadások és a jogvédők tiltakozásai Magyarországon 1991-1995

